

Research Paper

Identifying and prioritizing the requirements for improving the business environment in Iran: A mixed research

Ehsan Etemadi Far¹*, Asef Karimi², *Mostafa Safdari Ranjbar³, Hadi Balouei Jamkhaneh⁴

1. PhD Candidate in Entrepreneurship, Department of Management and Accounting, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran.
2. Associate Professor, Department of Management and Accounting, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Management and Accounting, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran.
4. Assistant Professor, Department of Business and Economics, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

Use your device to scan and read the article online

Citation: EtemadiFar.E, Karimi.A, Safdari Ranjbar.M, Balouei Jamkhaneh.H (2025). [Identifying and prioritizing the requirements for improving the business environment in Iran: A mixed research (Persian)]. *Journal Strategic Studies of Public Policy*, 15(55), 56-83. <https://doi.org/10.22034/sspp.2024.2038686.3700>

<https://doi.org/10.22034/sspp.2024.2038686.3700>

Received: 17 Aug 2024
Accepted: 27 Nov 2024
Available Online: 21 Sep 2025

Keywords:

Business environment,
 Ease of doing business,
 Economic development,
 Mixed methodology,
 Fuzzy Delphi

ABSTRACT

Economic growth and development is one of the most important goals of countries, and it is necessary to create and expand economic activities, and the most important prerequisite for economic activities is to create and develop a suitable business environment. Therefore, the purpose of the current research is to identify and prioritize the requirements for improving the business environment in Iran. The current research approach is based on a mixed method and is done in the form of qualitative and quantitative analysis and the framework of a deductive-inductive approach. The qualitative stage includes the thematic analysis method using Nvivo 12 software and the quantitative stage includes the fuzzy Delphi method. The studied sample included 20 experts in the qualitative section and 35 experts in the quantitative section. The time range of qualitative analyses is 5 months, from December 2023 to April 2024, and the time range of quantitative analyses is 4 months, from May 2024 to August 2024. After conducting interviews and analyzing the themes, 40 main themes were identified, and 34 final themes were identified by applying experts' opinions. The fuzzy Delphi method was performed in two stages to check the verifiability and prioritization of the themes. The research findings show that the most important requirements for improving the business environment in Iran are: increasing political stability, promoting governance policies through open and participatory approaches, smart and evidence-based economic policymaking, developing the role and position of economic activists in international and regional competitions, expansion of economic freedoms and changing the role of the government from administrator and trustee to coordinator and regulator, increasing the level of investment through the attraction of domestic and foreign capital, paying attention to the legal requirements of trade and developing the knowledge and skills of capital human. Accordingly, policy recommendations have been provided to improve the business environment, some of which include: reforming and simplifying laws and regulations, improving the tax and insurance system, facilitating access to financial resources and capital, improving the legal and judicial environment, supporting innovation and the development of knowledge-based businesses, strengthening the education and skills of the workforce, developing domestic and international markets, especially for knowledge-based products, and promoting a culture of entrepreneurship.

* Corresponding Author:

Mostafa Safdari Ranjbar

Address: Department of Management and Accounting, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran.

E-mail: mostafa.safdary@ut.ac.ir

مقاله پژوهشی

شناسایی و اولویت‌بندی الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران: یک پژوهش آمیخته

احسان اعتمادی فر^۱، آصف کریمی^۲، مصطفی صفدری رنجبر^۳، هادی بالوئی جامخانه^۴

۱. دانشجوی دکتری کارآفرینی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.

۲. دانشیار، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.

۳. استادیار، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.

۴. استادیار، دانشکده کسب و کار و اقتصاد، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

چکیده

رشد و توسعه اقتصادی، از مهمترین اهداف کشورها بوده و لازمه آن، ایجاد و گسترش فعالیتهای اقتصادی است و مهمترین پیش‌شرط فعالیتهای اقتصادی، ایجاد و توسعه محیط مناسب کسب و کار است. بنابراین، هدف پژوهش حاضر، شناسایی و اولویت‌بندی الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران است. رویکرد پژوهش حاضر مبتنی بر روش آمیخته بوده و به صورت تحلیل کیفی و کمی و در چارچوب رهیافت قیاسی - استقرایی انجام شده است. مرحله کیفی شامل روش تحلیل مضمون با استفاده از نرم‌افزار NVivo ۱۲ و مرحله کمی شامل روش دلفی فازی است. نمونه مورد مطالعه در بخش کیفی شامل ۲۰ خبره و در بخش کمی شامل ۳۵ خبره بودند. قلمرو زمانی تحلیل‌های کیفی ۵ ماه است و از آذر ۱۴۰۲ تا فروردین ۱۴۰۳ را شامل می‌شود و قلمرو زمانی تحلیل‌های کمی ۴ ماه است و از اردیبهشت ۱۴۰۳ تا مرداد ۱۴۰۳ را دربرمی‌گیرد. سپس از انجام مصاحبه‌ها و تحلیل مضامین، تعداد ۴۰ مضمون اصلی شناسایی شدند که با اعمال نظرات خبرگان، تعداد ۳۴ مضمون نهایی شناسایی شدند. برای بررسی تاییدپذیری و اولویت‌بندی مضامین، روش دلفی فازی در دو مرحله انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهمترین الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران عبارتند از: افزایش ثبات سیاسی، ارتقای سیاست‌های حاکمیتی از طریق رویکردهای باز و مشارکتی، سیاست‌گذاری اقتصادی هوشمندانه و مبتنی بر شواهد، توسعه نقش و جایگاه فعالان اقتصادی در رقابت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، بسط آزادی‌های اقتصادی و تغییر نقش دولت از متصدی و متولی به هماهنگ‌ساز و تنظیم‌گر، افزایش سطح سرمایه‌گذاری از طریق جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی، توجه به الزامات قانونی تجارت و توسعه دانش و مهارت سرمایه‌های انسانی. بر این اساس توصیه‌های سیاستی در راستای بهبود فضای کسب و کار ارائه شده است که برخی از آنها عبارتند از: اصلاح و ساده‌سازی قوانین و مقررات، بهبود نظام مالیاتی و بیمه‌ای، تسهیل دسترسی به منابع مالی و سرمایه، بهبود محیط حقوقی و قضایی، حمایت از نوآوری و توسعه کسب و کارهای دانش‌بنیان، تقویت آموزش و مهارت نیروی کار، توسعه بازارهای داخلی و بین‌المللی بویژه برای محصولات دانش‌بنیان و ترویج فرهنگ کارآفرینی.

تاریخ دریافت: ۲۷ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۰۷ آذر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار: ۳۰ شهریور ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

فضای کسب و کار،

سهولت انجام

کسب و کار،

توسعه اقتصادی،

روش‌شناسی آمیخته،

دلفی فازی

* نویسنده مسئول:

مصطفی صفدری رنجبر

نشانی: دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران.

رایانامه: mostafa.safdary@ut.ac.ir

مقدمه

پوشش می دهد (ایندراجیت و همکاران^۴، ۲۰۲۰) که هدف آن، ارزیابی فضای کسب و کار در ۱۹۰ کشور است (هافیلدا و احمد^۵، ۲۰۲۲). ناظران، از جمله موسسات مالی بین المللی، از این شاخص ها برای ارزیابی پیشرفت یک کشور در بهبود محیط تجاری خود استفاده می کنند، حتی در برخی موارد از این شاخص ها برای شناسایی اولویت های سرمایه گذاری استفاده می کنند (هولدن و پکمزویچ^۶، ۲۰۲۰). رتبه بندی کشورها با مرتب سازی امتیاز مجموع فاصله تا بهترین عملکرد در این مولفه ها تعیین می شود. امتیاز فاصله تا بالاترین امتیاز شکاف بین اقتصاد و بهترین عملکرد را به دست می دهد. با استفاده از مولفه ها به عنوان نماینده برای مقررات تجاری، مشخص شده است که بهبود کیفیت نظارتی تأثیر مثبتی بر رشد سرانه تولید ناخالص داخلی و تعامل مثبت مشابه با ورودی های مستقیم خارجی دارد (دجانکوف و همکاران^۷، ۲۰۰۶؛ باس و گرویزارد^۸، ۲۰۰۸؛ جایاسورییا^۹، ۲۰۱۱). بهبود یک رتبه ای واحد در انجام تجارت و شاخص های مربوط به تجارت به ترتیب با افزایش چشمگیر سرمایه گذاری مستقیم خارجی به ترتیب ۵/۰٪ و ۷/۰٪ درصد همراه است (کروکوران و گیلاندرز^{۱۰}، ۲۰۱۵). با توجه به نتایج رتبه بندی شاخص سهولت کسب و کار، ایران در سال ۲۰۲۰، با امتیاز ۵۸۵، در رتبه ۱۲۷ قرار گرفته و بر اساس این گزارش، ایران در رتبه ۲۰ منطقه جای دارد (بانک جهانی^{۱۱}، ۲۰۱۸). همچنین، ایران در سال های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹، به ترتیب، دارای رتبه های ۱۲۸، ۱۲۴، ۱۲۰، ۱۱۸، ۱۳۰ و ۱۵۲ است.

در دهه های اخیر، فضای کسب و کار به عنوان یکی از کلیدواژه های مهم در کسب و کار، بازرگانی و اقتصاد مطرح است (محمد شفیع و زمانی سامانی، ۱۴۰۰). از طرفی، یکی از مهمترین اهداف سیاست گذاران اقتصادی، دستیابی به رفاه و حل مشکلات اقتصادی جامعه بوده و برای تحقق این امر، ارتقاء رشد اقتصادی را مدنظر قرار می دهند (سیف و همکاران، ۱۳۹۹). فضای مناسب برای کسب و کار به عنوان یکی از عوامل اصلی و حیاتی در رشد و توسعه اقتصادی و سرمایه گذاری داخلی و بین المللی بشمار می رود (ارمغان و فلاح حقیقی، ۱۳۹۷). بهبود این فضا، محور مزیت رقابتی و شرط ورود به بازارهای جهانی است (اشرفی و فهمی فر، ۱۳۹۰). به عبارت دیگر، بهبود فضای کسب و کار به معنای بهبود و رونق فضای سرمایه گذاری و در نتیجه سنگ بنا و محرک رشد اقتصادی است (هانس و باسیل^۱، ۲۰۱۸). علاوه بر این، فضای کسب و کار سالم، راه را برای ایجاد اشتغال، رشد اقتصادی و فرصت های کارآفرینی بیشتر هموار می کند و کشورها اکنون در تلاش هستند تا فرآیندها و رویه های موسسات را برای جذب سرمایه گذاری خارجی ساده سازی کنند (گانوآن و چی^۲، ۲۰۲۱).

از سال ۲۰۰۲، بانک جهانی گزارش های سهولت انجام کسب و کار^۳ را منتشر می کند تا معیاری عینی از مقررات مربوط به تجارت و اجرای آن در سراسر جهان ارائه کند و در سال ۲۰۲۰، این گزارش سالانه، ۱۰ شاخص مقررات تجاری در سطوح ملی و محلی را

4. Indrajit et al.
5. Hafilah and Ahmad
6. Holden and Pekmezovic
7. Djankov et al.
8. Busse and Groizard
9. Jayasuriya
10. Corcoran and Gillanders
11. World Bank

1. Hans and Basil
2. Ganoan and Chea
3. Ease of Doing Business

با توجه به رتبه‌بندی شاخص سهولت کسب‌وکار، رتبه ایران دارای نوسان زیادی بوده و در سال ۲۰۲۰ دارای رتبه ۱۲۷ است. از طرفی، در تحقیقات قبلی نیز که توسط محققان در ایران انجام شده جایگاه ایران توسط شاخص‌های مختلفی در جهان و در منطقه مقایسه گردیده است که نتایج مذکور گویای این موضوع است که جایگاه فضای کسب‌وکار و همچنین محیط اقتصادی کشور در مقایسه با برخی کشورهای منطقه از هر زاویه و بر اساس هر پارامتری که محاسبه گردد از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده است (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹). بنابراین شناخت عوامل موثر بر بهبود فضای کسب‌وکار در ایران و طراحی و اجرای استراتژی‌هایی مبتنی بر رفع نقاط ضعف حائز اهمیت است که در این پژوهش با چنین رویکردی به مطالعه فضای کسب‌وکار ایران پرداخته شده است. بعلاوه، اهمیت و ضرورت عملی این پژوهش نیز به این دلیل است که، توجه به فضای کسب و کار و سهولت در انجام کسب‌وکار برای ارتقای فعالیت‌های کارآفرینانه، شکل‌گیری کسب و کارهای جدید و صنایع نوپا، افزایش جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی، اشتغال‌زایی و رشد ناخالص داخلی ضروری است. از این‌رو، هدف این مطالعه شناسایی و اولویت‌بندی چنین الزاماتی است (جایاسورسا، ۲۰۱۱؛ هافایلا و احمد، ۲۰۲۲؛ حمیدی زاده و همکاران، ۱۳۹۸). بنابراین، پژوهش حاضر قصد دارد به ارائه پاسخی برای این پرسش بپردازد که، بهبود فضای کسب‌وکار در ایران مبتنی بر در نظر گرفتن چه الزاماتی است؟ پرتو افکندن به الزامات بهبود فضای کسب و کار و اولویت‌بندی آنها را می‌توان بارزترین نوآوری و دانش‌افزایی این پژوهش در نظر گرفت.

ساختار این مقاله به این شرح است: بخش دوم به

هرچند، وضعیت سهولت کسب‌وکار در سال ۲۰۲۰ نسبت به سال قبل از آن یک واحد رشد داشته است. این موضوع به سبب تلاش دولت در جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و حمایت از سرمایه‌گذاری‌های کوچک و سهولت در اخذ مجوزهای قانونی دانست، ولی با این وجود، از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. با توجه به اینکه، یکی از دغدغه‌های اساسی مسئولان کشور موضوع بهبود محیط کسب‌وکار بوده و آن را به عنوان راهکاری اثربخش برای تحقق اهداف جمهوری اسلامی ایران مطرح می‌کنند و از طرفی، با وجود تأکید در اسناد بالادستی، قانون برنامه پنج‌ساله توسعه و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، ارزیابی صورت گرفته توسط مراجع داخلی و بین‌المللی حاکی از نامناسب بودن فضای کسب‌وکار کشور بوده و رتبه شاخص‌های کسب‌وکار در بین سایر کشورها براساس اعلام بانک جهانی بیانگر این موضوع می‌باشد (سیف و همکاران، ۱۳۹۹). نهادهایی که گزارش سهولت انجام کسب‌وکار را منتشر می‌کنند و جامعه دانشگاهی نیز بسیار به آن و تاثیر آن بر شاخص‌های کلان اقتصادی پرداخته‌اند (استوائو و همکاران^{۱۲}، ۲۰۲۱). در قوانین و سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه نیز بهبود فضای کسب‌وکار کشور با تأکید بر ثبات محیط اقتصاد کلان، فراهم آوردن زیرساخت‌های ارتباطی، اطلاعاتی، حقوقی، علمی و فناوری مورد نیاز، کاهش خطرپذیری کلان اقتصادی، ارائه مستمر آمار و اطلاعات به صورت شفاف و منظم به جامعه، مدنظر قرار گرفته است. این در حالی است که با مرور پژوهش‌های صورت گرفته، نتایج به روشنی گویای این واقعیت است که ایران حتی در بین کشورهای منطقه از نظر مطلوبیت فضای کسب‌وکار، از شرایط مطلوبی برخوردار نبوده است (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹).

12. Estevão et al.

ایفای نقش می‌کند (امجدی و شافعی، ۱۳۹۶). از این‌رو، نیاز به بررسی و ارزیابی این مؤلفه‌ها بر اساس خواستگاه و فضای اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی هر کشور دارد. چندین مؤسسه بین‌المللی، فضای کسب‌وکار در کشورهای مختلف را ارزیابی کرده و آن‌ها را بر اساس مؤلفه‌های مختلف سهولت فضای کسب‌وکار، رتبه‌بندی می‌کنند که از مشهورترین این مؤسسات شامل بانک جهانی، مجمع جهانی اقتصاد، بنیاد هریتیج و واحد اطلاعات اقتصادی مجله اکونومیست است (سیف و همکاران، ۱۳۹۰). در حال حاضر رتبه‌بندی صورت گرفته توسط بانک جهانی به‌عنوان شاخص معتبری برای سنجش سهولت فضای کسب‌وکار کشورها تبدیل شده است (موسوی و میرزایی نژاد، ۱۳۹۲).

شاخص انجام کسب و کار از طریق رتبه‌بندی سهولت انجام کسب و کار، یک مقیاس عینی برای ارزیابی مقررات کسب و کار و اجرای آنها در کشورهای مختلف فراهم می‌آورد. این پروژه در سال ۲۰۰۲ کلید خورد و اولین گزارش آن در سال ۲۰۰۳ منتشر شد. آخرین گزارش این رتبه‌بندی در سال ۲۰۲۰ منتشر شده است. این گزارش وضعیت سهولت کسب و کار در ۱۹۰ کشور را ارزیابی می‌کند. در این گزارش کلیه مراحل مربوط به فرآیند کسب و کار از شروه گرفته تا یافتن مکان، دسترسی به منابع مالی، انجام امور اداری و فعالیت در یک محیط امن مورد توجه قرار می‌گیرد. در مجموع ۱۲ زیرشاخص در این گزارش مورد بررسی قرار می‌گیرند که این زیرشاخص‌ها دربرگیرنده ۴۱ شاخص هستند (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹). شاخص سهولت کسب و کار بر این مینا شکل گرفته است که قوانین شفاف، قوانینی که دادوسند بین کنشگران اقتصادی را تسهیل می‌کنند، قوانینی که حقوق مالکیت قوی ایجاد می‌کنند، قوانینی که اختلافات و

مبانی نظری و پیشینه پژوهش حول شاخص سهولت کسب و کار و فضای کسب و کار می‌پردازد. بخش سوم به روش‌شناسی پژوهش مشتمل بر رویکرد پژوهش، روش گردآوری و تحلیل داده‌ها اختصاص پیدا کرده است. بخش چهارم به تحلیل داده‌ها و ارائه یافته‌ها در در فاز کیفی و کمی می‌پردازد. بخش پنجم به بحث پیرامون یافته‌ها و بخش ششم به ارائه توصیه‌های سیاستی اختصاص یافته‌اند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

شاخص سهولت انجام کسب‌وکار و وضعیت ایران

شاخص سهولت کسب و کار از مهمترین شاخص‌های توسعه به شمار می‌رود که ارتباط معناداری با رشد اقتصادی باثبات، اشتغال پایدار، رفاه اقتصادی خانوارها و دسترسی به فرصت‌های کارآفرینی برای کسر بزرگتری از جامعه دارد. از این‌رو، شاخص سهولت کسب و کار یکی از مهمترین مبانی دآوری درباره عملکرد دولت‌ها به شمار می‌رود. اگر دولت‌ها در بهبود فضای کسب و کار سیاست‌های مناسب‌تر، بهنگام و کارآمدتری اتخاذ کنند، می‌توانند در بلندمدت تاثیر قابل توجهی بر بعد رفاهی توسعه داشته باشند (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹). منظور از فضای کسب‌وکار شامل مجموعه سیاست‌ها، شرایط حقوقی، نهادی و مقرراتی است که عملکرد واحدهای اقتصادی را تحت تاثیر قرار داده و مدیران بنگاه‌های اقتصادی، امکان تغییر یا بهبود آن را ندارند و به عبارتی خارج از حیطه اختیارات آنها است (رادنیا، ۱۳۹۹). فضای کسب‌وکار، مؤلفه‌های مختلف و متعددی دارد که هر یک از آن‌ها از درون نظام مقرراتی، محیط نهادی و سیستم اداری کشور سربرمی‌آورده و به‌عنوان یک قید در توابع تصمیم‌گیری صاحبان کسب‌وکار

پرداخت مالیات (۱۴۴) و ورشکستگی و پرداخت بدهی (۱۳۳) نامطلوب و در زیرشاخص‌های نظیر امور مربوط به مجوز ساخت و ساز (۷۳) و ثبت مالکیت (۷۰) متوسط است. ضمناً، مهمترین عوامل تأثیرگذار بر فضای کسب و کار در ایران به ترتیب دسترسی ناکافی به منابع مالی، عدم ثبات در سیاست‌های دولت، تورم، دیوان سالاری دولتی، عدم وجود زیرساخت‌های کافی، مقررات دست و پاگیر نیروی کار، کمبود نیروی کار تحصیل کرده و دارای تخصص کافی، عدم رعایت اخلاق کار، فساد، مقررات ارز خارجی و عدم ثبات در دولت هستند (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹).

تعارضات را حل و فصل می‌کنند، به توسعه اقتصاد کمک می‌کنند. زیرشاخص‌های تشکیل‌دهنده شاخص سهولت انجام کسب و کار عبارتند از: آغاز کسب و کار، استخدام نیروی انسانی، امور مربوط به مجوز ساخت، دسترسی به برق، ثبت مالکیت، دریافت وام، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، پرداخت مالیات، تجارب فرامرزی، قرارداد بستن با دولت، اجرای قراردادهای و ورشکستگی و پرداخت بدهی. در گزارش شاخص سهولت کسب و کار در سال ۲۰۲۰ ایران با کسب امتیاز ۵۸/۵ رتبه ۱۲۷ را کسب نموده است. وضعیت ایران در هر یک از زیرشاخص‌های دوازده گانه در جدول ۱ نمایش داده شده است. ملاحظه می‌شود که وضعیت ایران در زیرشاخص‌هایی مانند آغاز کسب و کار (۱۷۸)،

جدول ۱. وضعیت ایران در هر یک از زیرشاخص‌های شاخص سهولت کسب و کار (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹)

رتبه جهانی	نمره	زیرشاخص‌ها
۱۲۷	۵۸/۵	سهولت انجام کسب و کار
۱۷۸	۶۷/۸	آغاز کسب و کار
۷۳	۷۱/۲	امور مربوط به مجوز ساخت و ساز
۱۱۳	۶۹/۴	گرفتن برق
۷۰	۶۸/۱	ثبت مالکیت
۱۰۴	۵۰	دریافت اعتبار
۱۲۸	۴۰	حمایت از سرمایه‌گذاران خرد
۱۴۴	۵۹/۵	پرداخت مالیات
۱۲۳	۶۶/۲	تجارت فرامرزی
۹۰	۵۸/۲	اجرای قراردادهای
۱۳۳	۳۵/۱	ورشکستگی و پرداخت بدهی

پیشینه پژوهش

فردریک لیست^{۱۳} در کتاب معروفش با عنوان «نظام ملی اقتصاد سیاسی»^{۱۴} بیان می‌کند که صنعتی شدن و فعالیت‌های تولیدی به هیچ وجه یک فعالیت صرفاً فنی نیست که در زیر سقف یک کارگاه یا کارخانه صورت پذیرد، بلکه به معنای دقیق کلمه با همه ابعاد زندگی فردی و جمعی انسان‌ها گره خورده است و بازنمایی از یک نظام حیات جمعی به شمار می‌رود که فعالیت‌های مورد اشاره از همه ابعاد با این نظام حیات جمعی در حال داد و ستد است. برای مثال، هنگامی که از تولید صنعتی مدرن سخن به میان می‌آید در درجه نخست، انعکاسی از یک عنصر فرهنگی سرنوشت‌ساز یعنی ترجیح خلاقیت و مولد بودن در برابر انفعال و مصرف‌گرایی است. از طرفی، اگر فرهنگ خلاقیت و مولد بودن از سوی ساختار نهادهای پشتیبانی نشود و نظام‌های قاعده‌گذاری رسمی و غیررسمی و نظام‌های پاداش‌دهی اجتماعی و اقتصادی از آنها پشتیبانی نکنند، این فرهنگ و رویه تداوم نخواهد داشت (مومنی و نجفی، ۱۴۰۰).

برای سال‌های متمادی، محققان، کارشناسان تجاری و عوامل اقتصادی به دنبال توصیف یک چارچوب کاربردی برای توسعه کسب‌وکارها بوده‌اند که یکی از راه‌های انجام این کار، درک این موضوع است که چگونه جنبه‌های خاصی مانند سیستم‌های مالی، پویایی کسب‌وکارهای کوچک یا دسترسی آن‌ها به منابع مالی می‌توانند بر این توسعه تأثیر گذارند (استوائو و همکاران، ۲۰۲۱). برای چندین دهه، بانک جهانی از ابزارهای سنتی وام و کمک‌های فنی برای تأثیرگذاری بر استراتژی‌های توسعه کسب‌وکار استفاده کرده است که البته، به دلیل تردید فزاینده

در مورد نقش مشروع سازمان‌های بین‌المللی در حوزه‌های سنتی حاکمیت دولت، ابزارهای سنتی اهرم اقتصادی به‌عنوان راهکارهای نامطلوب و یا ناکارآمد برای تشویق مقررات‌زدایی و توسعه کسب‌وکار تلقی می‌شوند (دوشی و همکاران^{۱۵}، ۲۰۱۹).

بانک جهانی، از سال ۲۰۰۲، برای کاهش مشکلات ناشی از ابزارهای سنتی، معیار عینی جدیدی از مقررات مربوط به تجارت و اجرای آن بر اساس گزارش سالانه سهولت انجام کسب‌وکار ارائه نمود. این معیار، کیفیت و تغییرات محیط کسب‌وکار کشورها را اندازه‌گیری نموده (بانک جهانی، ۲۰۱۸) و به‌عنوان سیگنالی برای جذب سرمایه‌گذاری مستقیم داخلی و خارجی عمل می‌کند (جایاسوریا، ۲۰۱۱؛ مومنو^{۱۶}، ۲۰۱۴؛ توریته و ایکپ^{۱۷}، ۲۰۱۵؛ تان و همکاران^{۱۸}، ۲۰۱۸). شاخص سهولت کسب‌وکار، به ابزاری ارزشمند برای درک محیط کسب‌وکار، تدوین راهبردهای تجاری و دولتی، و ارزیابی یا پیشنهاد قوانینی تبدیل شده است که تلاش‌ها در جهت راه‌اندازی کسب‌وکارها را تسهیل می‌کند (مانوئل و همکاران^{۱۹}، ۲۰۱۳؛ کرامر^{۲۰}، ۲۰۱۵). این شاخص، سطح عدم اطمینان در بخش خصوصی را منعکس می‌کند، زیرا در محاسبات خود، سطوح اشتغال/بیکاری و درجه رسمی شدن اقتصاد کشورها را نشان می‌دهد (مهربانی و همکاران^{۲۱}، ۲۰۱۶). همچنین، پیش‌آگهی تعاملات اقتصادی را منعکس می‌کند، زیرا مجموعه قوانین و ضمانت‌های حقوق مالکیت و قراردادهای در کشورهای مختلف، در برمی‌گیرد (بانک جهانی، ۲۰۱۸).

15. Doshi et al.

16. Munemo

17. Torriti and Ikpe

18. Tan et al.

19. Manuel et al.

20. Krammer

21. Mehrabani et al.

13. Friedrich List

14. National System of Political Economy

تعیین‌کننده مهمی برای افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، رشد اقتصادی و اشتغال‌زایی است. یکی از عوامل اساسی که بازارهای نوظهور و اقتصادهای در حال توسعه مانند ایران باید به آن توجه کنند، محیط کسب‌وکار و شاخص‌های مربوط به سهولت کسب‌وکار است. از نظر تجربی، چندین مطالعه انجام شده برای بررسی سهولت انجام کسب‌وکار، بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (کوفاربی و مامبل^{۲۴}، ۲۰۱۶؛ کورکیران و گیلاندرز^{۲۵}، ۲۰۱۵؛ موریس و عزیز^{۲۶}، ۲۰۱۱) و متغیرهای رشد اقتصادی (آنی^{۲۷}، ۲۰۱۵؛ خان^{۲۸}، ۲۰۱۹) متمرکز بوده‌اند. مطالعات متعددی نشان داده‌اند که سهولت انجام کسب‌وکار به همراه ساختارهای مرتبط با آن، معیار خوبی برای توسعه یک کشور است (گیلاندرز و ولان^{۲۹}، ۲۰۱۴؛ دجاکوف و همکاران، ۲۰۰۶؛ دجاکوف، ۲۰۰۷؛ جایاسوریا، ۲۰۱۱). هافیلدا و احمد (۲۰۲۲) به بررسی و تعیین تأثیر سهولت انجام کسب‌وکار، اندازه بازار و ثبات سیاسی بر سرمایه‌گذاری خارجی به عنوان یک جریان سرمایه بالقوه برای دستیابی به موفقیت توسعه اقتصادی در جنوب شرقی آسیا انجام شده است. داده‌های تحقیق از پایگاه داده‌های بانک جهانی و دبیرخانه آسه‌آن برای دوره ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ به دست آمده است. با استفاده از مدل اثرات تصادفی (REM)، تمامی عوامل مورد مطالعه بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر معناداری دارند. این نتایج نشان می‌دهد که اگر سهولت انجام کسب‌وکار، اندازه بازار و ثبات سیاسی مساعد باشد، جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی افزایش خواهد یافت. بنابراین، بهبود فضای

شاخص سهولت انجام کسب‌وکار از یازده زیرشاخص تشکیل شده است که نشان‌دهنده سهولت راه‌اندازی کسب‌وکار، رسیدگی به مجوزهای ساخت و ایجاد کسب‌وکار، دریافت خدمات زیرساختی مانند برق، ثبت املاک، دریافت اعتبارات دولتی و بانکی، حمایت از سرمایه‌گذاران اقلیت، پرداخت مالیات، تجارت فرامرزی، اجرای قراردادهای حل و فصل موارد مربوط به ورشکستگی و مقررات بازار نیروی کار (بانک جهانی، ۲۰۱۸). این شاخص یک طبقه‌بندی مقایسه‌ای از مطلوب بودن محیط کسب و کار در ۱۹۰ کشور را ارائه می‌کند (چوردروی و وربک^{۳۰}، ۲۰۱۶). اصولاً فرض بنیادی این شاخص بیان می‌دارد که اگر شرکت‌ها از مقررات کمتر و ساده‌تری تبعیت کنند، با احتمال بیشتری رشد می‌کنند؛ رتبه‌ای که با کاهش هزینه کسب‌وکار حاصل می‌شود، بر این پیام دلالت دارد که مقررات بیش از حد، کسب‌وکارها را خفه کرده و مانع از رشد و توسعه آن‌ها می‌شود (حمیدی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸). بر اساس دیدگاه فاگنر، شاخص سهولت کسب‌وکار به دنبال کاهش مقررات و مداخله دولت بوده و عموماً این شاخص را منطبق بر الگوی دولت رقابتی و نئولیبرالی در توسعه اقتصادی قلمداد می‌کند (فوگنر^{۳۱}، ۲۰۰۶). با استفاده از شاخص سهولت کسب‌وکار به عنوان نماینده‌ای برای مقررات‌زدایی در کسب‌وکار و بهبود کیفیت نظارتی، تأثیر مثبتی بر رشد سرانه تولید ناخالص داخلی و به‌طور مشابه تعامل مثبت با جریان‌های ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد (دجانکوف و همکاران، ۲۰۰۶؛ باس و گوریزاد، ۲۰۰۸؛ جایاسوریا، ۲۰۱۱).

شرایط مساعد کسب‌وکار با کاستن از موانع انجام آن،

24. Kofarbai and Bambale
25. Corciran and Gillanders
26. Morris and Aziz
27. Ani
28. Khan
29. Gillanders and Whelan

22. Coeurderoy and Verbeke
23. Fougner

به اعتبار، حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی و تجارت فرامرزی در توسعه بازار سرمایه مهم است، در حالی که راه‌اندازی کسب‌وکار، پرداخت مالیات، اجرای قرارداد و تسویه ورشکستگی در توسعه بازار سرمایه ناچیز است. آسونگو و اودهیامبو^{۳۱} (۲۰۲۰) به مروری سیستماتیک از چالش‌های انجام کسب‌وکار در آفریقا را ارائه می‌دهند. این مطالعه به دنبال پاسخ به این سوالات است: ارتباط بین سهولت انجام کسب‌وکار و توسعه اقتصادی چیست؟ و چه چالش‌هایی برای انجام کسب‌وکار در آفریقا وجود دارد؟. در ارائه پاسخ به این سؤالات، پیوند بین سهولت انجام کسب‌وکار و توسعه اقتصادی در شش محور اصلی بحث می‌شود که شامل ایجاد و اشتراک ثروت، فرصت‌های شغلی، توسعه متوازن منطقه‌ای و اقتصادی، تولید ناخالص داخلی و تولید ناخالص داخلی سرانه، استانداردهای زندگی و صادرات است.

عاقلی و سام دلیری (۱۴۰۰) با عنوان تاثیر سهولت کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب خاورمیانه و شمال آفریقا، به بررسی اثر سهولت انجام کسب‌وکار بر تولید پرداخته‌اند. در این مطالعه به بررسی سری‌های زمانی و داده‌های مقطعی از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ پرداخته است. این مطالعه نشان می‌دهد، در کشورهایی که در آنها کسب‌وکار با سهولت بیشتری صورت می‌گیرد، تولید ناخالص داخلی بیشتر رشد می‌کند و بیان می‌دارند که با کاهش موانع کسب‌وکار، رتبه بین‌المللی کسب‌وکار بهبود خواهد یافت. مردانی نجف‌آبادی و همکاران (۱۴۰۰) به اندازه‌گیری و رتبه‌بندی کارایی سهولت کسب‌وکار در کشورهای با درآمد متوسط رو به بالا در بازه زمانی ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۰ پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد در تمامی ورودی‌ها، پتانسیل‌های

سرمایه‌گذاری مساعد برای تشویق افزایش جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ضروری است.

ایندر اچیت و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی کاربرد بسته اطلاعاتی مدیریت اراضی در بهبود انجام کسب‌وکار در شهرهای اندونزی پرداخته‌اند. آنها بیان می‌دارند، در بهبود رقابت‌پذیری یک شهر، دولت‌های محلی نیاز به ایجاد یک سیستم مدیریت اراضی قابل اعتماد برای سازماندهی زمین‌ها و فضاهای شهری تجدیدنظر و به‌طور همزمان کاهش عدم تقارن اطلاعاتی بین بازیگران دارند و تاثیر چهار عملکرد مدیریت اراضی، یعنی مالکیت زمین، ارزش زمین، برنامه‌ریزی کاربری زمین، و توسعه زمین را بر سهولت کسب‌وکار شهری بررسی می‌کنند. استوانو و همکاران (۲۰۲۰) به مطالعه کیفی رتبه‌بندی انجام کسب‌وکار و تولید ناخالص داخلی پرداخته‌اند. در این مطالعه، اکثر کشورهای آفریقایی را طی سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۱۷ مقایسه می‌کند. این مطالعه با استفاده از روش FSQCA به این نتیجه می‌رسد که عوامل مؤثر بر ظرفیت انجام کسب‌وکار در طول زمان تغییر می‌کنند؛ بطوری‌که، در سال ۲۰۰۸، تنها یک مجموعه از شاخص‌های انجام کسب‌وکار مربوط به ثروت بالا بود، اما تا سال ۲۰۱۷ به چهار شاخص رسید.

ناجری^{۳۰} (۲۰۲۰) در مطالعه خود، سهولت انجام کسب‌وکار و توسعه مالی را در منطقه غرب آفریقا، با استفاده از مدل معادلات ساختاری در دوره زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۷ مورد بررسی قرار داده است و از ده شاخص سهولت انجام کسب‌وکار و پنج شاخص توسعه مالی (بازار سرمایه) استفاده کرده است. یافته‌ها حاکی از ضعف توسعه بازار سرمایه به دلیل زیرساخت‌های برق ناکافی است. همچنین، تاثیر غیرمستقیم مجوز ساخت و ساز، ثبت ملک، دسترسی

31. Asongu and Odhiambo

30. Nageri

زیادی جهت افزایش کارآیی و بهره‌وری وجود دارد که موفقیت در ایجاد کسب‌وکار در کشورهای مختلف بیشتر تحت تأثیر عواملی چون شروع یک تجارت، تجارت فرامرزی، دریافت برق و حمایت از سرمایه‌گذاران اقلیت است.

راندیا (۱۳۹۹) به بررسی مقایسه‌ای کیفیت محیط کسب‌وکار در ایران و کشورهای شبه قاره هند پرداخته است. نتایج پژوهش وی بیانگر آن است که کشور بوتان از نظر شاخص‌های سهولت کسب‌وکار و آزادی اقتصادی و کشور هند بر اساس شاخص‌های رقابت‌پذیری جهانی و شکنندگی، وضعیت مساعدتری نسبت به سایر کشورها دارند. همچنین، در رتبه‌بندی کلی نیز کشور هند در جایگاه اول و کشور ایران در جایگاه چهارم قرار می‌گیرد. حمیدی‌زاده و همکاران (۱۳۹۸) به مواجهه سیاستمداران، مدیران، بدنه کارشناسی و افکار عمومی ایران با این شاخص پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از روش‌شناسی کیفی، به بازخوانی شاخص سهولت کسب و کار در ایران پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بهبود فضای کسب‌وکار باید از گذر مجموعه‌ای از اقدامات و تحولات اقتصادی و کارآفرینی دنبال شود.

کمالی دهکردی و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی تأثیر شاخص سهولت کسب‌وکار بر سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در هشت کشورهای اسلامی در طی بازه زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ با استفاده از تکنیک اقتصادسنجی داده‌های ترکیبی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنها بیانگر اثرگذاری افزایشی شاخص‌های سهولت کسب‌وکار، کنترل فساد، سرمایه‌گذاری خارجی و متوسط سال‌های تحصیل بر رشد اقتصادی است و اثرگذاری متغیر جمعیت بر رشد اقتصادی، کاهش است. زارع‌نژاد و همکاران (۱۳۹۸) با روش

تحلیلی - توصیفی و مبتنی بر تکنیک اقتصادسنجی داده‌های تابلویی، به دنبال بررسی و تحلیل نقش بهبود شاخص کسب‌وکار بر اشتغال در ۱۴۰ کشور جهان طی دوره زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ است. نتایج حاصل از برآورد الگوی پایه حاکی از آن است که سهولت کسب‌وکار، نرخ مشارکت و سطح عمومی قیمت‌ها، اثر مثبت بر اشتغال دارد. از طرف دیگر، در کشورهای با درآمد بالا، اندازه اثرگذاری شاخص سهولت کسب‌وکار تفاوت معناداری از کشورهای با درآمد پایین و به تبع آن، از کشورهای با درآمد متوسط دارد.

امجدی و شافعی (۱۳۹۶) به بررسی و تحلیل تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر شاخص‌های بهبود فضای کسب‌وکار، پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که فناوری اطلاعات و ارتباطات بر شاخص‌های شروع کسب‌وکار، ثبت و انتقال مالکیت، سهولت اخذ اعتبار و پرداخته مالیات تأثیر مثبتی دارد و بر مواردی مانند اخذ مجوز ساخت، حمایت از سهامداران و تجارت برون‌مرزی اثری ندارد. علیزاده و محمدی (۱۳۹۸) به بررسی نظام کارآمد مالیاتی بر بهبود محیط کسب‌وکار در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که شاخص‌های فرایندی نظام کارآمد مالیاتی مانند فرایند شناسایی و ثبت‌نام، فرایند دریافت و پردازش اظهارنامه، فرایند حسابرسی، فرایند وصول و فرایند اعتراض، بر بهبود محیط کسب‌وکار اثری مثبت دارند.

امیری و بارانی بیرانوند (۱۳۹۶) به بررسی نقش محیط کسب‌وکار بر رشد اقتصادی به عنوان شاخص ساده اقتصاد مقاومتی در کشورهای حوزه چشم‌انداز با استفاده از روش داده‌های تابلویی، طی دوره زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۷ پرداخته‌اند. نتایج پژوهش

ضعیف است و تقویت آنها به عنوان الزامات بهبود فضای کسب و کار معرفی شود. راه دیگر آن است که در تعامل با ذینفعان مختلف به واکاوی در زمینه الزامات بهبود فضای کسب و کار و اولویت‌بندی آنها پرداخت. این پژوهش رویکرد دوم را برگزیده است. دلیل این امر نقدهایی است که به شاخص سهولت انجام کسب و کار وارد است: اول، این شاخص قوانین کسب و کار را در بزرگترین شهر تجاری هر کشور در نظر می‌گیرد و لزوماً در همه شهرهای کشور قواعد به شکل نیست و اجرا نمی‌شود؛ دوم، یا تغییرات سطحی در قوانین کسب و کار یک کشور می‌تواند رتبه خود را در این شاخص ارتقا دهد که این امر لزوماً به معنی بهبود عملکرد واقعی نیست؛ سوم، در منابع داده این گزارش و شیوه گردآوری داده‌ها شفافیت وجود ندارد (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹). البته تطبیق الزامات شناسایی شده با این رویکرد در رویکرد اول می‌تواند نتایج و دلالت‌های ارزشمندی به همراه داشته باشد که در بخش بحث و نتیجه گیری به آنها پرداخته شده است.

به‌عنوان جمع‌بندی، در حالی که عمده پژوهش‌های پیشین یا به بررسی وضعیت ایران در شاخص سهولت کسب و کار (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹)، مقایسه ایران با کشورهای دیگر نظیر کشورهای شبه‌قاره هند (رادنی، ۱۳۹۹)، بررسی تاثیر بهبود فضای کسب و کار بر روی شاخص‌های دیگر همچون رشد اقتصادی، اشتغال، صادرات (آسونگو و اودهیامبو، ۲۰۲۰)، چشم‌انداز اقتصادی (وارث و همکاران، ۱۳۹۱) و جذب سرمایه (هافیل و احمد، ۲۰۲۲) و یا تاثیر سایر متغیرها مانند کاهش قوانین دست و پاگیر (حمیدی زاده و همکاران، ۱۳۹۸)، کاهش موانع کسب و کار (عاقلی و سام دلیری، ۱۴۰۰)، فناوری اطلاعات و ارتباطات (امجدی و شافعی، ۱۳۹۶) و نظام مالیاتی

مذکور نشان می‌دهد که فضای کسب‌وکار با رشد اقتصادی رابطه مثبت و معناداری دارد و متغیرهای نهادی پژوهش، شاخص حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی اثر معناداری بر روی شاخص کسب‌وکار ندارد. وارث و همکاران (۱۳۹۱) به بررسی ارتقای فضای کسب‌وکار جهت دستیابی به چشم‌انداز اقتصادی پرداخته‌اند و برای این منظور از روش تاپسیس و آنتروپی استفاده کرده‌اند. در این پژوهش با تعیین شکاف موجود میان وضعیت حاضر کشور با وضعیت آرمانی ترسیم شده در هر یک از شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها به ارائه اصلاحات مورد نیاز برای رسیدن به وضعیت آرمانی در منطقه پرداخته تا به عنوان راهنمای عملی پیش‌روی خط‌مشی‌گذاران کشور قرار گیرد.

تاکنون پژوهش‌هایی در زمینه مطالعه و تحلیل شاخص سهولت کسب‌وکار و فضای کسب و کار در ایران صورت گرفته است که عمده آنها مروری بوده که به بررسی مفاهیم، تعاریف و رتبه‌بندی ایران و مقایسه آن با دیگر کشورها پرداخته‌اند (اشرفی و فهیمی‌فر، ۱۳۹۰؛ سیف، ۱۳۹۰؛ بختیاری و شایسته، ۱۳۹۱؛ ارمان و فلاح حقیقی، ۱۳۹۷) و یا به تاثیر این شاخص بر رشد اقتصادی (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۲) پرداخته‌اند. علیرغم اینکه در مطالعات متعددی، به بررسی سهولت کسب‌وکار از جنبه‌های مختلف پرداخته شده است، اما مطالعه ای که با رویکردی اکتشافی و با بهره‌گیری از نظر ذینفعان مختلف به شناسایی و سپس اولویت‌بندی الزامات بهبود جایگاه کشور برای دستیابی به عملکرد مناسب کسب‌وکار بپردازد، صورت نگرفته است.

به عبارتی، یک راه برای شناسایی الزامات بهبود فضای کسب و کار رجوع به زیرشاخص‌های آن و احصای زیرشاخص‌هایی است که رتبه کشور در آنها

نیمه ساختارمند در زمینه وضعیت فضای کسب و کار در ایران، عوامل موثر بر آن و الزامات بهبود آن بهره برداری شده است. در این روش، طی سه مرحله تحلیل متون، تشریح متون و ترکیب متون و بر اساس شش گام آشنایی با متن، ایجاد کدهای اولیه، جستجو و شناسایی مضامین، ترسیم شبکه مضامین، تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش (غفاری و همکاران، ۱۴۰۰)، مفاهیم و مقولات اولیه مربوط به بهبود فضای کسب و کار احصاء می‌گردد. در بخش تحلیل مضمون، ابتدا متون مورد نظر، مطالعه و مضامین پایه، گردآوری و در قالب کدهای اولیه سازماندهی می‌شوند. سپس، با استفاده از کدهای اولیه سازماندهی شده، شبکه مضامین ترسیم می‌گردد. قلمرو زمانی انجام مصاحبه‌ها و تحلیل‌های کیفی شامل ۵ ماه از آذر ۱۴۰۲ تا فروردین ۱۴۰۳ می‌باشد.

در مرحله کمی، برای آزمون تاییدپذیری و اولویت‌بندی نتایج حاصل از مرحله کیفی، از روش دلفی فاز ۳^{۳۳} استفاده شده است. روش دلفی فاز ۳ شامل نوعی فرایند گروهی است که بر روابط متقابل بین پژوهشگر و گروهی از خبرگان توجه دارد و معمولاً از طریق پرسش‌نامه، نظرات مختلف خبرگان گردآوری می‌شود (سلیمانی خوئینی و همکاران، ۱۳۹۸). در این روش، پرسش‌نامه‌ای طراحی می‌شود و برای گروه خبرگان ارسال می‌شود. پس از بازگشت پرسش‌نامه‌ها، نتایج خلاصه شده و بر اساس آن، پرسش‌نامه جدیدی طراحی شده و همراه با نتایج دور قبل، دوباره به گروه خبرگان ارسال می‌گردد. این مراحل آنقدر ادامه می‌یابد که یک اجماع کلی در مورد مضامین و متغیرهای شناسایی شده، حاصل شود. روش دلفی فاز ۳ معمولاً زمانی استفاده

کارآمد (علیزاده و محمدی، ۱۳۹۸) بر بهبود محیط کسب و کار پرداخته‌اند و یا به بررسی زیرشاخص‌های خاصی از شاخص سهولت کسب و کار اقدام کرده‌اند، پژوهش حاضر با رویکردی اکتشافی و با بهره‌گیری از نظرات ذینفعان و با هدف شناسایی الزامات بهبود فضای کسب و کار، به استخراج الزامات بهبود جایگاه کشور در زمینه بهبود فضای کسب و کار پرداخته شده است و سپس آنها را با روش دلفی فاز ۳ اولویت‌بندی کرده است. نوآوری اصلی این مقاله را می‌توان شناسایی طیف متنوعی از الزامات بهبود فضای کسب و کار در بستر کشور در حال توسعه‌ای نظیر ایران و اولویت‌بندی آنها ذکر کرد که می‌تواند دلالت‌های سیاستی و مدیریتی مهمی در برداشته باشد.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر، از نظر هدف کاربردی بوده و از جهت ماهیت و روش، توصیفی-پیمایشی است. رویکرد مورد استفاده در پژوهش حاضر، آمیخته بوده و به صورت کیفی و کمی و در چارچوب رهیافت استقرایی-قیاسی انجام گرفته است. بکارگیری رویکرد آمیخته، طیف گسترده‌ای از دیدگاه‌های روش‌شناختی را پیش‌رو قرار می‌دهد، موجب افزایش اعتبار کلی نتایج شده و پژوهشگر را در جهت شناخت واقعیت، هدایت می‌کند (حسنی، ۱۳۸۹). با توجه به اینکه در پژوهش حاضر از رویکرد آمیخته استفاده شده است، در مرحله کیفی از روش تحلیل مضمون^{۳۲} (تماتیک) استفاده می‌شود. در این پژوهش با استفاده از متن مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته، مضامین مورد نظر شناسایی شده و در قالب مقولات و مفاهیم، ارائه می‌گردند. برای انجام مصاحبه‌ها از پروتکلی مشتق بر سولاتی

33. Fuzzy Delphi

32. Thematic analysis

شده است. قلمرو زمانی انجام دلفی فازی و تحلیل های کمی شامل ۴ ماه از اردیبهشت ۱۴۰۳ تا شهریور ۱۴۰۳ می باشد.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در مرحله کیفی، شامل مطالعات عمیق متون و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته است که برای تحلیل داده‌های مربوطه از نرم‌افزار NVivo و در مرحله کمی، برای بررسی تاییدپذیری و اولویت‌بندی مضامین شناسایی شده از روش دلفی فازی استفاده شده است. برای اعتبارسنجی نتایج حاصل از تحلیل مضمون و روش دلفی فازی از مقادیر ضریب CVR و آزمون کاپای - کوهن و آلفای کرپیندورف استفاده می‌شود که در جدول ۲، اشاره شده است. قابل ذکر است، هرچه مقدار کاپای کوهن و آلفای کرپیندورف، به یک نزدیکتر باشد، اعتبار داده‌های کیفی بالاتر است و درمورد ضریب CVR، هرگاه مقدار آن بالاتر از ۰/۳۱ باشد، اعتبار ابزار کمی مورد تایید است.

با توجه به جدول فوق، مقادیر آلفای کرپیندورف و کاپای - کوهن، به ترتیب برابر با ۰/۷۴۹ و ۰/۷۲۱ است که نشان از اعتبار بالای ابزار پژوهش در مرحله کیفی است. از طرفی، به دلیل اینکه مقدار ضریب CVR بر اساس تعداد خبرگان (۳۵ خبره)، همواره بالاتر از ۰/۳۱ است بنابراین اعتبار روش کمی نیز مورد تایید است.

می‌شود که اجماع بین خبرگان، مورد نیاز باشد (نایر و همکاران، ۲۰۱۱). بنابراین، در پژوهش حاضر، پس از شناسایی مضامین (الزامات بهبود فضای کسب و کار) بر اساس تحلیل مضمون، پرسشنامه دلفی فازی طراحی شده و برای خبرگان ارسال گردید تا مضامین شناسایی شده اولویت‌بندی گردند.

نمونه مورد مطالعه در پژوهش حاضر در مرحله کیفی، شامل ۲۰ نفر از مدیران و خبرگان دانشگاهی و سازمانی بوده و در مرحله کمی شامل ۳۵ نفر از مدیران سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی و خصوصی بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و قضاوتی انتخاب شدند که ۷۵ درصد آنان دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۲۵ درصد دارای مدرک دکتری هستند. همچنین، ۳۵ درصد اعضای جامعه بیشتر از ۲۰ سال سابقه کار و ۵۰ درصد اعضای جامعه بین ۱۰ تا ۲۰ سال سابقه کار و ۱۵ درصد کمتر از ۱۰ سال سابقه کار دارند. بر اساس اصل کفایت داده‌ها، تا مرحله اشباع نظری (غفاری و همکاران، ۱۴۰۰)، داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز، از طریق مصاحبه گردآوری شدند و از طریق تحلیل مضمون، مورد بررسی قرار گرفتند. سپس، برای بررسی تاییدپذیری مضامین استخراج شده، از روش دلفی فازی و ارسال پرسشنامه به خبرگان مربوطه، استفاده

جدول ۲. اعتبارسنجی ابزار پژوهش در مرحله کیفی و کمی

اعتبارسنجی مرحله کیفی		اعتبارسنجی مرحله کمی	
ابزار مورد استفاده	مقدار	ابزار مورد استفاده	مقدار
کاپای - کوهن	۰/۷۲۱	ضریب CVR	۰/۴۶
آلفای کرپیندورف	۰/۷۴۹		

تحلیل داده‌ها و ارائه یافته‌ها

در این بخش، ابتدا به بررسی کیفی داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون پرداخته می‌شود. سپس، برای بررسی تأییدپذیری و اولویت‌بندی مضامین شناسایی شده، از روش دلفی فازی استفاده می‌شود.

یافته‌های مرحله کیفی: شناسایی الزامات

براساس مراحل تحلیل مضمون، گام‌های زیر پیموده می‌شود:

۱. متون مربوط به الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران، بررسی و تحلیل می‌شود؛

۲. کدهای اولیه ایجاد شده و بر اساس آن، داده‌های حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ها، بازخوانی می‌شوند؛

۳. داده‌های مربوط به موضوع پژوهش گردآوری شده و به جستجوی معانی و الگوهای مضامین پرداخته

جدول ۳. الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران (یافته‌های پژوهش)

کد	عوامل	کد	عوامل
OT01	افزایش ثبات سیاسی	OT18	ایجاد زیرساخت‌های توسعه دانش
OT02	سیاست‌های حاکمیتی کارآمد	OT19	توسعه مدل کسب و کار الکترونیک
OT03	سیاست‌گذاری اقتصادی هوشمندانه و مبتنی بر شواهد	OT20	اصلاح و تقویت حقوق مالکیت بویژه حقوق مالکیت فکری
OT04	گسترش سیاست‌های حمایتی بویژه از صنایع و کسب و کارهای نوپا	OT21	اصلاح نظام وضع قوانین و مقررات با هدف حذف و اصلاح قوانین دست و پاگیر
OT05	بسط آزادی‌های اقتصادی	OT22	گسترش فرهنگ کارکردی (همچون اعتقاد به برابری، تاکید بر برنامه‌ریزی و رعایت حقوق دیگران)
OT06	افزایش ثبات اقتصادی	OT23	تضعیف فرهنگ غیر کارکردی (همچون فرهنگ مصرف‌گرایی و ارجحیت منافع فردی بر منافع ملی)
OT07	تعدیل اقتصاد زبرزمینی و فعالیت‌های غیررسمی	OT24	توجه به مسائل نهادی تأثیرگذار بر فضای کسب و کار
OT08	افزایش سطح سرمایه‌گذاری در کسب و کار بویژه کسب و کارهای جدید	OT25	توسعه شاخص دموکراسی

می‌شود. پس از انجام مصاحبه‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای، نکات کلیدی مصاحبه‌ها یادداشت‌برداری شده و هر نکته کلیدی، به‌عنوان یک رویداد محسوب می‌گردد. سپس، رویدادها به یک سطح بالاتر، یعنی، مفهوم انتقال داده می‌شوند. بعضی از مفاهیم، از ترکیب چند رویداد به‌دست می‌آیند و بعضی، تنها از یک رویداد یا نکته کلیدی، با افزودن سطح انتزاعی بودن آن، به‌دست می‌آید؛

۴. در گام چهارم به ترسیم شبکه مضامین پرداخته می‌شود؛ بطوری‌که، متون مصاحبه با کمک نرم‌افزار Nvivo ۱۲ بررسی شده و شبکه مضامین به صورت شکل ۵، ترسیم می‌شود؛

۵. در گام پنجم به تحلیل شبکه مضامین پرداخته شده و با اصلاح ویژگی‌های هر مضمون، ایجاد تعاریف و تشریح شبکه مضامین، مضامین اصلی شناسایی می‌شوند.

کد	عوامل	کد	عوامل
OT09	افزایش سطح درآمدهای دولت	OT26	توجه به عوامل جمعیتی
OT10	توسعه در شاخص رقابت پذیری	OT27	توسعه حکمرانی و مدیریت مشارکتی
OT11	توسعه عوامل مرتبط با کارآفرینی از جمله ترویج فرهنگ کارآفرینی	OT28	استفاده کارآمد از مدیریت منابع انسانی
OT12	ارزیابی سطح کاربست شاخص سهولت کسب و کار	OT29	گسترش یادگیری سازمانی
OT13	بهبود و توسعه روابط خارجی	OT30	توسعه و آموزش مهارت نیروی انسانی متناسب با نیازهای روز و آینده صنایع
OT14	توسعه کارایی در رقابت بین‌المللی	OT31	تقویت ظرفیت محیط کسب و کار
OT15	بسط الزامات قانونی در تجارت	OT32	توجه به سطح پایداری محیط کسب و کار
OT16	توسعه زیرساخت‌های فیزیکی	OT33	توانمندسازی بخش خصوصی
OT17	توسعه زیرساخت اقتصاد دیجیتالی (فیزیکی و قانونی)	OT34	سهولت در تأمین منابع مالی بویژه از طریق فعال کردن سازوکارهای نوین تأمین مالی نظیر سرمایه‌گذاری خطرپذیر، تأمین مالی جمعی و ...

یافته‌های مرحله کمی: تاییدپذیری و اولویت‌بندی الزامات

با استفاده از تحلیل متون مختلف و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، تعداد ۳۴ مضمون نهایی شناسایی شدند و برای بررسی تاییدپذیری این مضامین، از

۶ درگام ششم، مضامین شناسایی شده به صورت جدول ۳، گزارش می‌شود.

بر اساس جدول ۳، الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران، شامل ۳۴ مضمون اصلی است که با استفاده از تحلیل مضمون شناسایی شدند.

جدول ۴. اعداد فازی مثلثی و مقادیر دی‌فازی آن

مقدار فازی زدایی شده	عدد فازی مثلثی	متغیر کلامی
۰/۰۶۳	(۰، ۰، ۰/۲۵)	خیلی کم
۰/۲۵۰	(۰، ۰/۲۵، ۰/۵۰)	کم
۰/۵۰۰	(۰/۲۵، ۰/۵۰، ۰/۷۵)	متوسط
۰/۷۵۰	(۰/۵۰، ۰/۷۵، ۱)	زیاد
۰/۹۳۸	(۰/۷۵، ۱، ۱)	خیلی زیاد

اعداد فازی مثلثی بر اساس جدول ۴، تعریف می‌شود. متذکر می‌شود، مقدار عددی فازی شده از رابطه محاسبه می‌شود (چانگ و همکاران، ۲۰۱۱). در ادامه نظرسنجی از خبرگان بر اساس روش دلفی فازی بیان می‌گردد:

روش دلفی فازی استفاده شده است. مضامین شناسایی شده در قالب پرسش‌نامه دلفی فازی و با هدف کسب نظرات خبرگان، از طریق متغیرهای کلامی خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد طراحی گردید. سپس، متغیرهای کلامی به صورت

جدول ۵. میانگین فازی مثلثی دیدگاه خبرگان در مرحله اول

کد	عوامل	کد	عوامل	کد	عوامل
OT01	(۰/۴۸، ۰/۷۳، ۰/۹۱)	OT13	(۰/۴۷، ۰/۷۲، ۰/۹۰)	OT24	(۰/۴۹، ۰/۷۴، ۰/۹۰)
OT02	(۰/۵۵، ۰/۷۲، ۰/۹۵)	OT14	(۰/۵۲، ۰/۷۶، ۰/۹۵)	OT25	(۰/۴۶، ۰/۶۹، ۰/۸۶)
OT03	(۰/۴۹، ۰/۷۴، ۰/۸۹)	OT15	(۰/۴۶، ۰/۷۱، ۰/۹۰)	OT26	(۰/۴۸، ۰/۷۲، ۰/۹۱)
OT04	(۰/۴۸، ۰/۷۲، ۰/۸۸)	OT16	(۰/۴۵، ۰/۷۰، ۰/۸۹)	OT27	(۰/۵۱، ۰/۷۳، ۰/۹۳)
OT05	(۰/۴۶، ۰/۶۹، ۰/۸۹)	OT17	(۰/۴۳، ۰/۶۸، ۰/۸۷)	OT28	(۰/۴۶، ۰/۷۱، ۰/۹۰)
OT06	(۰/۵۰، ۰/۷۵، ۰/۹۵)	OT18	(۰/۴۸، ۰/۷۳، ۰/۹۱)	OT29	(۰/۴۵، ۰/۷۰، ۰/۸۹)
OT07	(۰/۴۳، ۰/۶۸، ۰/۹۰)	OT19	(۰/۴۶، ۰/۶۹، ۰/۹۱)	OT30	(۰/۴۳، ۰/۶۸، ۰/۸۷)
OT08	(۰/۴۵، ۰/۷۰، ۰/۹۰)	OT20	(۰/۴۹، ۰/۷۴، ۰/۸۹)	OT31	(۰/۴۲، ۰/۶۷، ۰/۸۷)
OT09	(۰/۴۰، ۰/۶۵، ۰/۸۷)	OT21	(۰/۴۸، ۰/۷۲، ۰/۸۸)	OT32	(۰/۴۵، ۰/۶۸، ۰/۹۱)
OT10	(۰/۴۸، ۰/۷۳، ۰/۸۹)	OT22	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۹۰)	OT33	(۰/۳۹، ۰/۶۴، ۰/۸۵)
OT11	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۸۸)	OT23	(۰/۴۳، ۰/۶۸، ۰/۹۰)	OT34	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۸۸)
OT12	(۰/۵۱، ۰/۷۶، ۰/۹۳)				

جدول ۶. میانگین فازی مثلثی دیدگاه خبرگان در مرحله دوم

عوامل	کد	عوامل	کد	عوامل	کد
(۰/۵۷، ۰/۸۱، ۰/۹۴)	OT24	(۰/۵۰، ۰/۷۵، ۰/۹۴)	OT13	(۰/۶۰، ۰/۸۴، ۰/۹۵)	OT01
(۰/۵۵، ۰/۸۰، ۰/۹۴)	OT25	(۰/۶۲، ۰/۸۷، ۰/۹۷)	OT14	(۰/۶۱، ۰/۸۶، ۰/۹۷)	OT02
(۰/۵۴، ۰/۷۹، ۰/۹۵)	OT26	(۰/۵۳، ۰/۷۸، ۰/۹۷)	OT15	(۰/۵۴، ۰/۸۲، ۰/۹۷)	OT03
(۰/۳۹، ۰/۶۴، ۰/۸۵)	OT27	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۹۰)	OT16	(۰/۵۰، ۰/۷۴، ۰/۹۲)	OT04
(۰/۵۴، ۰/۷۹، ۰/۹۵)	OT28	(۰/۴۷، ۰/۷۲، ۰/۸۹)	OT17	(۰/۵۳، ۰/۷۸، ۰/۹۷)	OT05
(۰/۵۲، ۰/۷۷، ۰/۹۵)	OT29	(۰/۴۲، ۰/۶۷، ۰/۸۸)	OT18	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۹۰)	OT06
(۰/۵۲، ۰/۷۷، ۰/۹۴)	OT30	(۰/۵۴، ۰/۷۹، ۰/۹۳)	OT19	(۰/۴۷، ۰/۷۲، ۰/۸۹)	OT07
(۰/۵۰، ۰/۷۵، ۰/۹۰)	OT31	(۰/۵۶، ۰/۸۱، ۰/۹۷)	OT20	(۰/۵۴، ۰/۷۹، ۰/۹۷)	OT08
(۰/۵۳، ۰/۷۸، ۰/۹۵)	OT32	(۰/۴۵، ۰/۷۰، ۰/۸۹)	OT21	(۰/۵۱، ۰/۷۶، ۰/۹۲)	OT09
(۰/۴۷، ۰/۷۲، ۰/۹۱)	OT33	(۰/۴۴، ۰/۶۸، ۰/۸۹)	OT22	(۰/۵۲، ۰/۷۷، ۰/۹۳)	OT10
(۰/۴۹، ۰/۷۴، ۰/۹۰)	OT34	(۰/۴۱، ۰/۶۶، ۰/۸۷)	OT23	(۰/۴۴، ۰/۶۹، ۰/۸۸)	OT11
				(۰/۴۹، ۰/۷۴، ۰/۹۳)	OT12

مرحله دوم نیز انجام گیرد.

ب) **نظرسنجی مرحله دوم:** در نظرسنجی مرحله دوم، همانند مرحله اول، میانگین فازی مثلثی محاسبه شده و در جدول ۶ بیان می‌گردد.

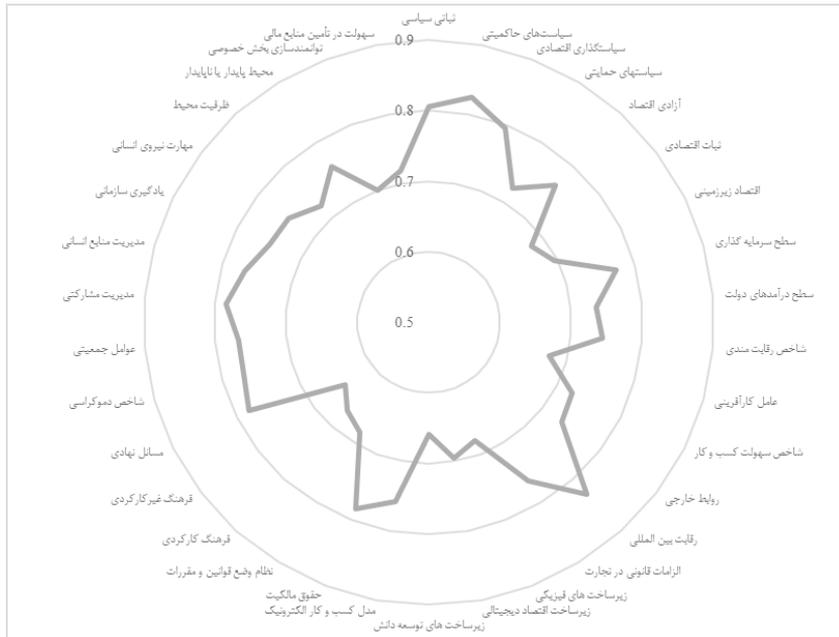
بعد از مشخص شدن تعداد پاسخ‌های داده شده به الزامات موردنظر در مرحله دوم و پس از محاسبه

الف) نظرسنجی مرحله اول: در مرحله اول، پرسش‌نامه دلفی فازی در اختیار خبرگان قرار گرفته و میانگین اعداد فازی حاصل از بررسی پاسخ خبرگان به صورت جدول ۵ بیان می‌شود.

پس از پایان نظرسنجی مرحله اول، لازم است تا پس از حذف، اضافه و تغییر عناوین مضامین، نظرسنجی

جدول ۷. مقایسه مقادیر دی‌فازی نظر سنجی مرحله اول و دوم

اختلاف فازی‌زدایی مرحله اول و دوم	مقدار فازی‌زدایی مرحله دوم	مقدار فازی‌زدایی مرحله اول	کد شاخص‌ها	اختلاف فازی‌زدایی مرحله اول و دوم	مقدار فازی‌زدایی مرحله دوم	مقدار فازی‌زدایی مرحله اول	کد شاخص‌ها
۰/۰۴۹	۰/۶۵۹	۰/۷۰۸	OT18	۰/۰۹۸	۰/۸۰۶	۰/۷۰۸	OT01
۰/۰۷۰	۰/۷۵۸	۰/۶۸۸	OT19	۰/۰۸۹	۰/۸۲۴	۰/۷۳۵	OT02
۰/۰۷۲	۰/۷۸۴	۰/۷۱۲	OT20	۰/۰۸۳	۰/۷۹۵	۰/۷۱۲	OT03
۰/۰۱۵	۰/۶۸۳	۰/۶۹۸	OT21	۰/۰۲۵	۰/۷۲۳	۰/۶۹۸	OT04
۰/۰۰۶	۰/۶۷۰	۰/۶۷۶	OT22	۰/۰۸۱	۰/۷۶۴	۰/۶۸۳	OT05
۰/۰۲۳	۰/۶۴۶	۰/۶۶۹	OT23	۰/۰۵۶	۰/۶۸۰	۰/۷۳۶	OT06
۰/۰۶۷	۰/۷۸۱	۰/۷۱۴	OT24	۰/۰۲۵	۰/۶۹۶	۰/۶۷۱	OT07
۰/۰۹۵	۰/۷۷۰	۰/۶۷۵	OT25	۰/۰۸۹	۰/۷۷۳	۰/۶۸۴	OT08
۰/۰۶۰	۰/۷۶۸	۰/۷۰۸	OT26	۰/۰۹۷	۰/۷۳۶	۰/۶۳۹	OT09
۰/۰۶۱	۰/۷۸۶	۰/۷۲۵	OT27	۰/۰۳۷	۰/۷۴۵	۰/۷۰۸	OT10
۰/۰۷۸	۰/۷۶۸	۰/۶۹۰	OT28	۰/۰۰۴	۰/۶۷۵	۰/۶۷۱	OT11
۰/۰۶۷	۰/۷۴۸	۰/۶۸۱	OT29	۰/۰۱۰	۰/۷۲۵	۰/۷۳۵	OT12
۰/۰۸۰	۰/۷۴۵	۰/۶۶۵	OT30	۰/۰۳۳	۰/۷۳۴	۰/۷۰۱	OT13
۰/۰۷۱	۰/۷۲۴	۰/۶۵۳	OT31	۰/۰۸۱	۰/۸۲۹	۰/۷۴۸	OT14
۰/۰۷۹	۰/۷۵۹	۰/۶۸۰	OT32	۰/۰۷۴	۰/۷۶۴	۰/۶۹۰	OT15
۰/۰۷۵	۰/۷۰۰	۰/۶۲۵	OT33	۰/۰۰۱	۰/۶۸۰	۰/۶۸۱	OT16
۰/۰۴۷	۰/۷۱۸	۰/۶۷۱	OT34	۰/۰۳۱	۰/۶۹۶	۰/۶۶۵	OT17

شکل ۱. اولویت‌بندی الزامات بهبود فضای کسب و کار (یافته‌های پژوهش)

الزامات بهبود فضای کسب و کار را بر اساس میانگین فازی زدایی مرحله دوم نشان می‌دهد.

بر اساس شکل ۴، بیشترین عدد دی‌فازی در مرتبه اول، مربوط به رقابت بین‌المللی، ثبات سیاسی، سیاست‌های حمایتی و سیاست‌های اقتصادی دولت است. در مرتبه دوم، عدد دی‌فازی مربوط به سطح سرمایه‌گذاری، حقوق مالکیت، مسائل نهادی، مدیریت مشارکتی و ثبات اقتصادی، دارای بالاترین مقدار هستند.

به عنوان شواهدی از یافته‌های فوق می‌توان به ضعف در قوانین و مقررات (تعدد قوانین و مقررات و دست و پاگیر و ناپایداری و تغییرات مکرر در قوانین و مقررات)، ضعف در اجرای قوانین و مقررات (عدم هماهنگی میان قانونگذار و مجری و عدم توجه به

میانگین فازی مثلی برای عوامل، نتایج حاصل از مقایسه فازی زدایی عوامل مرحله اول و دوم در جدول ۷، بیان شده است. با انجام نظرسنجی در هر دو مرحله، لازم است که اختلاف میانگین فازی زدایی شده، مورد مقایسه قرار گیرد. با توجه به مقایسه نتایج دیدگاه‌های ارائه شده در مرحله اول و دوم، لازم به ذکر است، در صورتی که اختلاف میانگین فازی زدایی شده در دو مرحله کمتر از ۰/۱ باشد، فرایند نظرسنجی متوقف می‌شود.

بر اساس جدول ۶، مقدار اختلاف میانگین دی‌فازی شده مرحله اول و دوم، همواره برای همه متغیرها، کمتر از ۰/۱ بوده و بنابراین، خبرگان در زمینه الزامات بهبود فضای کسب‌وکار دارای اجماع نظر هستند. همچنین، شکل ۱، مقادیر اولویت‌بندی

دیگری نظیر شاخص جهانی نوآوری^{۳۴} (GII) و گزارش جهانی رقابت‌پذیری^{۳۵} (GCR) نیز به چشم می‌خورد و سال‌هاست که ایران در زیرشاخص‌های مرتبط با نهادها همچون ثبات سیاسی، کیفیت قوانین کسب و کار و محیط کسب و کار رتبه‌های بسیار پایینی کسب می‌کند. به عنوان مثال، در گزارش شاخص جهانی نوآوری (۲۰۲۴) ایران در میان ۱۳۳ کشور، در جایگاه ۶۴ام قرار گرفته است. این در حالی است که بهترین رتبه‌های کسب شده توسط ایران در زیرشاخص‌های پیچیدگی بازار (۱۷)، بروندهای دانش و فناوری (۴۹)، بروندهای خلاق (۵۲) و سرمایه انسانی و پژوهش (۶۴) می‌باشد و ضعیف‌ترین رتبه‌ها در زیرشاخص‌های نهادها (۱۳۳)، پیچیدگی کسب و کار (۱۰۰) و زیرساخت (۹۵) است. به گونه‌ای که در زیرشاخص‌هایی شامل ثبات عملیاتی برای کسب و کارها، کیفیت تنظیم‌گری، ثبات سیاسی برای کسب و کارها و سیاست‌ها و فرهنگ کارآفرینی ایران پایین‌ترین رتبه‌ها را کسب کرده است. بهبود در این شاخص‌ها مستلزم همکاری همه‌جانبه سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی برای ایجاد ثبات سیاسی و اقتصادی، ارتقای دانش حکمرانی و سیاست‌گذاری برای ترویج فرهنگ حمایت از کارآفرینی است (شاوردی، ۱۴۰۳).

همانطور که ملاحظه می‌شود، یافته‌های این پژوهش با تحلیل‌های صورت گرفته بر اساس گزارش شاخص سهولت کسب و کار در اکثر موارد شباهت و تطابق دارد. برای مثال، ملاحظه می‌شود که وضعیت ایران در زیرشاخص‌هایی مانند آغاز کسب و کار (۱۷۸)، پرداخت مالیات (۱۴۴) و ورشکستگی و پرداخت بدهی (۱۳۳) نامطلوب و در زیرشاخص‌های

منابع و امکانات مورد نیاز در زمان تدوین مقررات)، ضعف در نظام مالیاتی و بیمه‌ای کشور، ضعف در سرمایه‌گذاری و تامین مالی طرح‌ها و کسب و کارهای نوپا، کمبود سرمایه‌گذاری خطرپذیر، ضعف در زیرساخت‌های اقتصاد دیجیتال، محیط نهادی و حقوقی نامناسب و نامساعد، ضعف در حمایت و محافظت از حقوق مالکیت فکری، تورم و بی‌ثباتی‌های اقتصادی، تحریم‌ها و محدودیت‌های بین‌المللی، دسترسی محدود به بازارهای بین‌المللی، وجود گلوگاه در نقل و انتقالات مالی بین‌المللی، ضعف در تقاضا و بازار برای محصولات و خدمات نوآورانه، عدم رواج فرهنگ کارآفرینی در کشور بویژه در دستگاه‌های دولتی و صنایع بالغ و سنتی.

بنابراین، موارد مذکور نشان می‌دهد که برای بهبود فضای کسب‌وکار توجه به این موارد دارای اولویت است.

بحث

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مهمترین الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران عبارتند از: افزایش ثبات سیاسی، ارتقای سیاست‌های حاکمیتی از طریق رویکردهای باز و مشارکتی، سیاست‌گذاری اقتصادی هوشمندانه و مبتنی بر شواهد، توسعه نقش و جایگاه فعالان اقتصادی در رقابت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، بسط آزادی‌های اقتصادی و تغییر نقش دولت از متصدی و متولی به هماهنگ ساز و تنظیم‌گر، افزایش سطح سرمایه‌گذاری از طریق جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی، توجه به الزامات قانونی تجارت و توسعه دانش و مهارت سرمایه‌های انسانی.

براساس نتایج پژوهش حاضر، عمده مشکلاتی که در زمینه بهبود فضای کسب‌وکار وجود دارد، مربوط به مسائل نهادی و نرم‌افزاری است که در شاخص‌های

34. Global innovation index

35. Global competitiveness report

(۱۳۹۶) مبنی بر اهمیت نقش زیرساخت های فناوری اطلاعات (زوروجا و همکاران^{۳۸}، ۲۰۱۶؛ آندریکا^{۳۹}، ۲۰۰۴)، مبنی بر اهمیت زیرساخت های فناوری اطلاعات و ارتباطات در بهبود فضای کسب و کار تناسب دارد. در همین راستا، در قانون برنامه هفتم توسعه تدوین «سند ملی اقتصاد دیجیتال (رقومی)» با مشارکت همه ذینفعان بر عهده وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات قرار گرفته است تا بتواند سهمی در بهبود فضای کسب و کار بویژه کسب و کارهای نوین و مبتنی بر فناوری های دیجیتال داشته باشد.

نتیجه گیری و پیشنهادات

پژوهش حاضر با هدف بهبود فضای کسب و کار در ایران، به استخراج الزامات بهبود جایگاه کشور در زمینه فضای کسب و کار پرداخته شده است و سپس آنها را اولویت بندی کرده است. نوآوری اصلی این مقاله را می توان شناسایی طیف متنوعی از الزامات بهبود فضای کسب و کار و اولویت بندی آنها بر اساس نظرات و دیدگاه های ذینفعان و خبرگان ذکر کرد. این در حالی است که عمده پژوهش های پیشین یا به تاثیر متقابل بهبود فضای کسب و کار بر روی شاخص های دیگر همچون رشد اقتصادی، اشتغال یا کارآفرینی پرداخته اند و یا به بررسی زیرشاخص های خاصی از شاخص سهولت کسب و کار اقدام کرده اند.

یافته های پژوهش حاضر نشان می دهد که مهمترین الزامات بهبود فضای کسب و کار در ایران عبارتند از: افزایش ثبات سیاسی، ارتقای سیاست های حاکمیتی از طریق رویکردهای باز و مشارکتی، سیاست گذاری اقتصادی هوشمندانه و مبتنی بر شواهد، توسعه

نظیر امور مربوط به مجوز ساخت و ساز (۷۳) و ثبت مالکیت (۷۰) متوسط است. ضمناً، مهمترین عوامل تاثیرگذار بر فضای کسب و کار در ایران به ترتیب دسترسی ناکافی به منابع مالی، عدم ثبات در سیاست های دولت، تورم، دیوان سالاری دولتی، عدم وجود زیرساخت های کافی، مقررات دست و پاگیر نیروی کار، کمبود نیروی کار تحصیل کرده و دارای تخصص کافی، عدم رعایت اخلاق کار، فساد، مقررات ارز خارجی و عدم ثبات در دولت هستند (شاخص ملی توسعه، ۱۳۹۹).

این نتایج با یافته های مطالعات پیشین از جمله حمیدی زاده و همکاران (۱۳۹۸) مبنی بر لزوم کاهش قوانین دست و پاگیر، عاقلی و سام دلیری (۱۴۰۰) مبنی بر لزوم کاهش موانع کسب و کار، علیزاده و محمدی (۱۳۹۸) مبنی بر ایجاد نظام مالیاتی کارآمد، بابکی و همکاران (۱۳۹۳) مبنی بر لزوم افزایش آزادی های اقتصادی، علیزاده (۱۳۹۵) مبنی بر لزوم جذب سرمایه های خارجی (لوزیا و همکاران^{۳۶}، ۲۰۰۵؛ هایدار^{۳۷}، ۲۰۱۲)، مبنی بر لزوم مقررات گذاری و تنظیم گری مناسب در تناسب است. همچنین، نتایج این پژوهش نشان می دهد، در کنار این الزامات نهادی و نرم افزاری، توجه به توسعه زیرساخت های فناوری اطلاعات و ارتباطات، اقتصاد دیجیتال و مدل های کسب و کار الکترونیک در جهت بهبود فضای کسب و کار کشور از اهمیت بالایی برخوردار است که این نتایج با یافته های مطالعات ایران عقیده (۱۳۹۹) مبنی بر کاربست ابزارها و رویکردهای دیجیتال در بازاریابی، تقوی فرد و همکاران (۱۳۹۹) مبنی بر تقویت زیرساخت های فناوری اطلاعات و ارتباطات، امجدی و شافعی

38. Zoroja et al.

39. Anderica

36. Loayza et al.

37. Haidar

نقش و جایگاه فعالان اقتصادی در رقابت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، بسط آزادی‌های اقتصادی و تغییر نقش دولت از متصدی و متولی به هماهنگ ساز و تنظیم‌گر، افزایش سطح سرمایه‌گذاری از طریق جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی، توجه به الزامات قانونی تجارت و توسعه دانش و مهارت سرمایه‌های انسانی. بهبود فضای کسب‌وکار در ایران نیازمند اصلاحات هماهنگ و فراگیر در ابعاد مختلف اقتصادی، نهادی، و زیرساختی است. این اصلاحات باید با همکاری نهادهای دولتی، خصوصی و عمومی انجام شود. در ادامه، توصیه‌های سیاستی و سازمان‌های متولی مرتبط با آنها در راستای بهبود فضای کسب و کار ارائه می‌شوند:

۱. اصلاح و ساده‌سازی قوانین و مقررات: حذف قوانین زائد و متناقض؛ یکپارچه‌سازی فرآیندهای ثبت شرکت‌ها؛ صدور مجوز و تمدید آنها و افزایش شفافیت در مقررات و کاهش تغییرات ناگهانی (مجلس شورای اسلامی: تصویب قوانین ساده و شفاف؛ هیئت مقررات‌زدایی وزارت امور اقتصادی و دارایی: شناسایی و حذف قوانین زائد؛ وزارت صنعت، معدن و تجارت (صمت): ساده‌سازی فرآیند صدور مجوز برای کسب‌وکارها)

۲. بهبود نظام مالیاتی و بیمه‌ای: کاهش نرخ مالیات برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط؛ دیجیتال‌سازی فرآیندهای مالیاتی؛ ارائه معافیت‌های مالیاتی به شرکت‌های دانش‌بنیان و نوپا و کاهش هزینه‌های بیمه برای کارفرمایان (سازمان امور مالیاتی: اصلاح قوانین مالیاتی و اجرای نظام مالیات الکترونیکی؛ سازمان تأمین اجتماعی: کاهش هزینه‌های بیمه و شفاف‌سازی فرآیندها؛ معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست جمهوری: حمایت از معافیت‌های مالیاتی برای شرکت‌های دانش‌بنیان)

۳. تسهیل دسترسی به منابع مالی و سرمایه: تخصیص تسهیلات مالی به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط با بهره‌پایین؛ گسترش خدمات صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر و جسورانه و تقویت بازار سرمایه و ایجاد ابزارهای تأمین مالی متنوع (بانک مرکزی ایران: سیاست‌گذاری و نظارت بر تخصیص وام‌های بانکی؛ سازمان بورس و اوراق بهادار: توسعه بازار سرمایه و ابزارهای مالی؛ صندوق نوآوری و شکوفایی: حمایت مالی از استارت‌آپ‌ها و شرکت‌های دانش‌بنیان)

۴. توسعه زیرساخت‌های اقتصادی: بهبود شبکه حمل‌ونقل برای کاهش هزینه‌های لجستیک؛ توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و افزایش پهنای باند اینترنت؛ و تأمین پایدار انرژی برای صنایع و کسب‌وکارها (وزارت راه و شهرسازی: ارتقای زیرساخت‌های حمل‌ونقل؛ وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات: بهبود زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و دیجیتال؛ وزارت نیرو: تضمین تأمین برق و گاز پایدار برای صنایع)

۵. تقویت شفافیت و مبارزه با فساد: راه‌اندازی سامانه‌های شفافیت اطلاعات؛ کاهش ارتباطات مستقیم میان مردم و نهادهای اجرایی از طریق خدمات الکترونیکی؛ و ایجاد سازوکار نظارت مؤثر بر دستگاه‌های اجرایی (سازمان بازرسی کل کشور: نظارت بر عملکرد دستگاه‌های اجرایی؛ وزارت امور اقتصادی و دارایی: توسعه سامانه‌های شفافیت در معاملات دولتی؛ دیوان محاسبات کشور: کنترل و ارزیابی انطباق عملکرد مالی نهادها).

۶. بهبود محیط حقوقی و قضایی: تسریع در حل و فصل دعاوی تجاری و کاهش هزینه‌های قضایی؛ تضمین حقوق مالکیت فکری و صنعتی؛ و اصلاح قوانین مربوط به ورشکستگی برای حمایت از کارآفرینان (قوه قضائیه: راه‌اندازی دادگاه‌های تجاری

تجاری بین‌المللی.

۱۰. **ترویج و اشاعه فرهنگ کارآفرینی:** برگزاری رویدادهای کارآفرینی و معرفی الگوهای موفق؛ ترویج فرهنگ ریسک‌پذیری و خلاقیت؛ حمایت رسانه‌ای از کارآفرینان و شرکت‌های دانش‌بنیان (معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان؛ برگزاری مسابقات و رویدادهای کارآفرینی؛ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: تولید محتوای فرهنگی برای ترویج کارآفرینی؛ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران: حمایت از کارآفرینان و استارت‌آپ‌ها)

ضمناً، به محققان پیشنهاد می‌شود به عنوان پژوهش‌های آتی و با بهره‌گیری از روش‌هایی نظیر مدل‌سازی ساختاری تفسیری^{۴۰} (ISM)، دیمیتل^{۴۱}، نگاشت شناختی^{۴۲} و پویایی سیستم^{۴۳} به تحلیل و واکاوی پویایی و تعاملات میان عوامل تاثیرگذار بر فضای کسب و کار در ایران بپردازند و از این طریق نقاط مسئله خیز را شناسایی نموده و راهبردها و سیاست‌های برون‌رفت را پیشنهاد نمایند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

تمامی اصول اخلاقی در پژوهش این مقاله رعایت شده‌اند.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی ندارد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

40. Interpretive Structural Modeling

41. DIMATEL

42. Cognitive mapping

43. System dynamics

تخصصی؛ سازمان ثبت اسناد و املاک: حفاظت از مالکیت فکری و صنعتی؛ اتاق بازرگانی ایران: کمک به حل دعوی تجاری از طریق میانجی‌گری.

۷. **حمایت از نوآوری و توسعه کسب‌وکارهای دانش‌بنیان:** ایجاد مراکز رشد و شتاب‌دهنده‌های کسب‌وکار در سراسر کشور؛ افزایش سرمایه‌گذاری در پژوهش و توسعه (R&D)؛ حمایت از تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی (معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست جمهوری: تأمین منابع مالی و ایجاد شبکه‌های نوآوری؛ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: توسعه مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری؛ صندوق نوآوری و شکوفایی: حمایت مالی از طرح‌های نوآورانه)

۸. **تقویت آموزش و مهارت‌نیروی کار و سرمایه‌های انسانی:** ایجاد دوره‌های مهارت‌آموزی مطابق با نیازهای بازار کار؛ تقویت برنامه‌های آموزشی برای کارآفرینی و مدیریت کسب‌وکار؛ همکاری دانشگاه‌ها و صنایع برای تربیت نیروی انسانی ماهر (سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور: ارائه دوره‌های مهارت‌آموزی و کارورزی؛ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: اصلاح برنامه‌های دانشگاهی برای انطباق با نیازهای بازار صنعت؛ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران: برگزاری دوره‌های آموزشی برای کارآفرینان)

۹. **توسعه بازارهای داخلی و بین‌المللی بویژه برای محصولات دانش‌بنیان:** تقویت زنجیره تأمین داخلی و حمایت از تولید ملی؛ ارائه مشوق‌های صادراتی برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و شرکت‌های دانش‌بنیان؛ حمایت از بازاریابی و برندسازی محصولات دانش‌بنیان (سازمان توسعه تجارت ایران: حمایت از صادرات و بازاریابی بین‌المللی؛ وزارت صمت: تقویت زنجیره تأمین و توزیع داخلی؛ اتاق بازرگانی ایران: ایجاد شبکه‌های

منابع

منابع فارسی

حسنی، محمدحسین. (۱۳۸۹). درآمدی بر روش‌شناسی تلفیقی در پژوهش‌های میان‌رشته‌ای علوم اجتماعی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۲ (۴)، ۱۳۷-۱۵۳.

حمیدی‌زاده، علی؛ دانایی‌فرد، حسن؛ امامی، سیدمجتبی؛ بنافی، مسعود. (۱۳۹۸). بازخوانی ابعاد شاخص‌های فراملی در هدایت نظام حکمرانی، مورد مطالعه: شاخص سهولت انجام کسب‌وکار، فصلنامه راهبردی، ۲۸ (۹۲)، ۱۰۷-۱۴۹.

رادنی‌نیا، مرجان. (۱۳۹۹). بررسی مقایسه‌ای کیفیت محیط کسب‌وکار در ایران و کشورهای شبه قاره هند. مطالعات شبه‌قاره، ۱۲ (۳۸)، ۲۹-۴۸.

زارع‌نژاد، مهرداد؛ زروکی، شهریار؛ گرجی، محمدباقر. (۱۳۹۸). اشتغال و تحلیل اثرپذیری آن از بهبود فضای کسب‌وکار با تاکید بر طبقه درآمدی و برخورداری از منابع سوختی. فصلنامه اقتصاد کاربردی، ۹ (۳۰ و ۳۱)، ۴۹-۶۴.

سلیمانی خوئینی، مهدی؛ دانش‌فرد، کرم‌اله؛ نجف‌بیگی، رضا. (۱۳۹۸). الگوی اقتصادی شناسایی مسائل عمومی در فرایند خط‌مشی‌گذاری ایران با تاکید بر عوامل پیش‌ران. مدیریت دولتی، ۱۱ (۳)، ۵۳۰-۵۵۶.

سیف، اله‌مراد؛ فرزین، محمدرضا؛ رشیدی‌اقدم، محمود. (۱۳۹۹). راهبردهای بهبود محیط کسب‌وکار موثر بر توسعه سرمایه‌گذاری با تاکید بر اقتصاد مقاومتی، مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۴ (۱۴)، ۷-۳۰.

سیف، ولی‌الله. (۱۳۹۰). فضای کسب و کار. فصلنامه تازه‌های اقتصاد، ۱۳۲، ۵۹-۶۳.

شاخص ملی توسعه (۱۳۹۹). مروری تلفیقی بر جایگاه ایران در شاخص جهانی توسعه. مولفان: الهه شعبانی فارانی، مرضی درخشان و محسن رنایی. نشر فرهنگ مردم، چاپ اول.

شاخص جهانی نوآوری (۲۰۲۴). قابل دسترسی در:

<https://www.wipo.int/web/global-innovation-index/2024/index>

شاوردی، مرضیه (۱۴۰۳). شاخص جهانی نوآوری ۲۰۲۴: ضرورت تقویت همکاری صنعت و دانشگاه در تحقیق و توسعه. موسسه تحقیقات سیاست علمی کشور.

عاقلی، لطفعلی؛ سام‌دلیری، مه‌رمان. (۱۴۰۰). تاثیر سهولت کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب خاورمیانه

ارمغان، نگار؛ فلاح حقیقی، نگین. (۱۳۹۷). تحلیلی بر شاخص‌های فضای کسب‌وکار در ایران. فصلنامه رهیافت، ۲۸ (۷۱)، ۶۹-۸۲.

اشرفی، یکتا؛ فهیمی‌فر، فاطمه. (۱۳۹۰). بررسی شاخص‌های بهبود فضای کسب و کار با تاکید بر جایگاه ایران. مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی)، ۱۱ (۱۱)، ۲۴-۷.

امجدی، کاظم؛ شافعی، احمد. (۱۳۹۶). تاثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر شاخص‌های بهبود فضای کسب‌وکار کشورها (مکانیزمی جهت ارتقای بهره‌وری). مدیریت بهره‌وری، ۱۱ (۴۱)، ۲۰۳-۲۲۳.

امیری، حسین؛ بارانی بیرانوند، معصومه. (۱۳۹۷). بررسی محیط کسب‌وکار در چارچوب اقتصاد مقاومتی: مطالعه موردی کشورهای حوزه سند چشم‌انداز. فصلنامه اقتصاد مقاومتی، ۲ (۴)، ۱۰۷-۱۳۰.

ایران عقیده، علی. (۱۳۹۹). بررسی ابزار دیجیتال مارکتینگ بر بهبود کسب و کار. فصلنامه علوم خبری، ۹ (۳۶)، ۱۲۱-۱۴۴.

بابکی، روح‌الله؛ سلیمی‌فر، مصطفی. (۱۳۹۳). نقش محیط کسب و کار و آزادی اقتصادی در رشد اقتصادی کشورهای منتخب با رویکرد داده‌های تابلویی. مجله اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۱ (۸)، ۱۲۱-۱۵۱.

باصری، بیژن؛ شاه‌حسینی، میثم. (۱۳۸۹). بررسی تاثیر بهبود محیط کسب و کار بر رشد اقتصادی (مطالعه موردی کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه). فصلنامه علوم اقتصادی، ۳ (۱۰)، ۷۱-۹۶.

بختیاری، صادق؛ شایسته، افسانه. (۱۳۹۲). بررسی تاثیر بهبود فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب با تاکید بر ایران. اقتصاد مالی، ۱۹ (۶)، ۱۷۵-۲۰۴.

تقوی‌فرد، محمدتقی؛ مهرپرور حسینی، عاطفه؛ صالحی‌مقدم، شیماء. (۱۳۹۹). رابطه فناوری اطلاعات و ارتباطات با سهولت کسب و کار در سطح جهان: رهیافت تحلیل خوشه‌ای. نشریه علمی مطالعات مدیریت کسب و کار هوشمند، ۸ (۳۱)، ۵-۲۴.

مومنی، فرشاده؛ نجفی، محمدباقر. (۱۴۰۰). اقتصاد دانش‌بنیان (مبانی، مفاهیم و روش‌شناسی). انتشارات سازمان مطالعه و تدوین (سمت)، تهران.

وارث، سیدحامد؛ پروندی، یحیی؛ قاسمی، روح‌الله. (۱۳۹۱). ارتقای فضای کسب‌وکار جهت دستیابی به چشم‌انداز اقتصادی: کاربستی بر اساس تکنیک‌های تاپسیس و آنترویی. مدیریت بازرگانی، ۴ (۱۱)، ۱۲۱-۱۳۸.

و شمال آفریقا. فصلنامه تخصصی مطالعات و پژوهش‌های اداری، ۳ (۹)، ۲۰-۳۲.

عبدالهی، فرشته؛ مهربانی، فاطمه؛ بصیرت، مهدی. (۱۳۹۲). مقایسه اثر شاخص‌های فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در بین ایران و کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی. اولین همایش الکترونیکی ملی چشم‌انداز اقتصاد ایران با رویکرد حمایت از تولید ملی، ۲۸ آذرماه، ۱-۲۰.

علیزاده، نوید. (۱۳۹۵). توسعه و بهبود فضای کسب و کار پیش‌نیاز جذب سرمایه‌گذاری خارجی در دستیابی به رشد اقتصادی. مجله اقتصادی، ۷ (۸).

علیزاده، محمود؛ محمدی، شاپور. (۱۳۹۸). آثار نظام کارآمد مالیاتی بر بهبود محیط کسب‌وکار در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی. فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳ (۱۲)، ۳۰۷-۳۴۸.

غفاری، حسن؛ کرد، باقر؛ یعقوبی، نورمحمد؛ کشته‌گر، عبدالعلی. (۱۴۰۰). شناسایی پیشایندها و پیامدهای استقرار حاکمیت داده‌های بزرگ در سازمان‌های دولتی با استفاده از روش‌شناسی آمیخته. مدیریت دولتی، ۱۳ (۴)، ۴۸۶-۷۰۵.

کمالی دهکردی، پروانه؛ عبدالهی، فرشته؛ شایان زینوند، عبدالله؛ غبیشاوی، عبدالخالق. (۱۳۹۸). بررسی تاثیر شاخص سهولت کسب‌وکار بر سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در کشورهای اسلامی در حال توسعه. فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸ (۲۸)، ۲۶۱-۲۸۶.

محمدشفیعی، مجید؛ زمانی‌سامانی، مریم. (۱۴۰۱). آسیب شناسی فضای کسب و کار و اشتغال در ایران با تمرکز بر شناسایی علل شکل‌گیری اشتغال غیر رسمی با رویکرد شبکه مضامین. بررسی‌های بازرگانی، ۲۰ (۱۱۴).

مردانی نجف‌آبادی، مصطفی؛ اوحدی، نسرين؛ رزآور، فرشاده. (۱۴۰۰). اندازه‌گیری و رتبه‌بندی کارایی سهولت کسب‌وکار در ایران و کشورهای منتخب: رویکرد تحلیل پوششی داده‌های فازی چند هدفه پویا. فصلنامه مدیریت کسب‌وکار، ۱۳ (۴۹)، ۸۰-۱۰۳.

موسوی، منصوره سادات؛ میرزایی نژاد، محمدرضا. (۱۳۹۲). «بررسی اثر شاخص‌های فضای کسب و کار بر جذب سرمایه‌گذاری خارجی ایران و کشورهای منا. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.

References

- Ani, T. G. (2015). Effect of ease of doing business to economic growth among selected countries in Asia. *Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research*, 3 (5), 139-145.
- Andreica, A. (2004). Evaluating ICT implementations within the Romanian business environment. *Transition Studies Review* 11, 236-243.
- Asongu, S. A., Odhiambo, N. M. (2020). Challenges of doing business in Africa: A systematic review. *Contemporary Issues and Prospects in Business Development in Africa*. 20 (2), 105-114.
- Busse, M., Groizard, J. L. (2008). Foreign direct investment, regulations and growth. *World Economy*. 31 (7), 861-886.
- Busse, M., Groizard, J. L. (2008). Technology trade in economic development. *World Economy*. 31 (4), 569-592.
- Coeurderoy, R., Verbeke, A. (2016). The unbalanced geography of the world's largest MNEs: institutional quality and head office distribution across countries. *Global Strategy Journal*. 6 (2), 127-148.
- Corcoran, A., Gillanders, R. (2015). Foreign direct investment and the ease of doing business. *Review of World Economics*. 151, 103-126.
- Djankov, S., La Port., R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. (2002). The regulation of entry. *The Quarterly Journal of Economics*, 117 (1), 1-37.
- Djankov, S., McLies., C., Ramalho, R. M. (2006). Regulation and growth. *Economics Letters*. 92 (3), 395-401.
- Djankov, S., McLiesh., C., Shleifer, A. (2007). Private credit in 129 countries. *Journal of Financial Economics*. 84 (2), 299-329.
- Doshi, R., Kelley, J. G., Simmons, B. A. (2019). The power of ranking: The ease of doing business indicator and global regulatory behavior. *International Organization*. 73 (3), 611-643.
- Estêvão, J., Lopes, J. D., Penela, D. (2021). The doing business ranking and the design of public policies: the effect of regional dynamics. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*. 34 (1), 2469-2483.
- Estêvão, J., Lopes, J. D., Penela, D., Soares, J. M. (2020). The doing business ranking and the GDP. A qualitative study. *Journal of Business Research*. 115, 435-442.
- Fougner, T. (2006). The state, international competitiveness and Neoliberal Globalisation: is there a future beyond 'the competition state'? *Review of International Studies*. 32 (1), 165-185.
- Gano-an, J. C., Chea, C. C. (2021). Ease of doing business in the Philippines and Malaysia: Prospects for development and regional growth. *American Journal of Business and Society*. 6 (2), 49-56.
- Gillanders, R., Whelan, K. (2014). Open for business? Institutions, business environment and economic development. *Kyklos*. 67 (4), 535-558.
- Hafila, E. N., Ahmad, M. (2022). The Effect of Ease of Doing Business, Market Size and Political Stability on Foreign Direct Investment in Southeast Asia. *Journal of Curriculum Indonesia*. 5 (1), 54-62.
- Haidar, J. I. (2012). The impact of business regulatory reforms on economic growth. *Journal of the Japanese and International Economies*. 26 (3), 285-307.
- Hans, V. B. (2018). Business environment—conceptual framework and policies. *International Educational Scientific Research Journal*. 4 (3), 67-74.
- Holden, P., Pekmezovic, A. (2020). How

- accurate are the Doing Business indicators? A Pacific Island case study. *Asia & the Pacific Policy Studies*. 7 (3), 247-261.
- Indrajit A., Jaya, V. E., van Loenen, B., Lemmen, C., van Oosterom, P., Ploeger, H., Theodore, R. (2020). The role of the revised land administration domain model and spatial data infrastructure in improving ease of doing business in Indonesia. In *Proceeding of the 2020 World Bank Conference on Land and Poverty*. Washington DC.
- Jayasuriya D. (2011). Improvements in the World Bank's ease of doing business rankings: do they translate into greater foreign direct investment inflows? *World Bank Policy Research Working Paper* 5787.
- Khan Sh. A. (2019). The mediating role of ease of doing business in public governance and international trade. *Asia Proceedings of Social Sciences*. 4 (1), 98-100.
- Kofarbai H. Z., Bambale, A. B. (2016). Investment Climate and Foreign Direct Investment in Nigeria: The Mediating Role of Ease of Doing Business. *Journal of Energy & Economic Development*. 2 (2).
- Krammer S. M. S. (2015). Do good institutions enhance the effect of technological spillovers on productivity? Comparative evidence from developed and transition economies. *Technological Forecasting and Social Change*. 94, 133-154.
- Loayza N. V., Oviedo, A. V., Servén, L. (2005). The impact of regulation on growth and informality: Cross-country evidence. Vol. 3623. *World Bank Publications*.
- Manuel T., Arruda, C., Azour, J., Bai, Ch., Besley, T., Cho, D., Guriev, S. (2013). Independent panel review of the doing business report. *World Bank*. Washington.
- Mehrabani F., Basira, M., Abdollahi, F. (2016). Examining the effects of doing business on Iran and MENA countries' economic growth. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. 9 (1), 2-23.
- Morris R., Aziz, A. (2011). Ease of doing business and FDI inflow to Sub-Saharan Africa and Asian countries. *Cross Cultural Management: An International Journal*. 18 (4), 400-411.
- Munemo J. (2014). Business start-up regulations and the complementarity between foreign and domestic investment. *Review of World Economics*. 150, 745-761.
- Nageri K. I. (2020). Ease of doing business and capital market development in a demand following hypothesis: Evidence from ECOWAS. *Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad-Seria Ştiinţe Economice*, 30 (4), 24-54.
- Nair R., Aggarwal, R., Khanna, D. (2011). Methods of formal consensus in classification/diagnostic criteria and guideline development. In *Seminars in arthritis and rheumatism*. 41 (2), 95-105.
- Tan Kh, G., Gopalan, S., Nguyen, W. (2018). Measuring ease of doing business in India's sub-national economies: a novel index. *South Asian Journal of Business Studies*. 7 (3), 242-264.
- Torrini J., Ikpe, E. (2015). Administrative costs of regulation and foreign direct investment: the Standard Cost Model in non-OECD countries. *Review of World Economics*, 151, 127-144.
- World Bank. (2018). *Doing Business 2019. Training for reform*.
- Zoroja J., Mirjana, P. B. (2016). Impact of information and communication

technology to the competitiveness of European countries-cluster analysis approach. Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research. 11 (1), 1-10.